

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

STUDIA ARCHAEOLOGICA VII.

SZEGED • 2 0 0 1

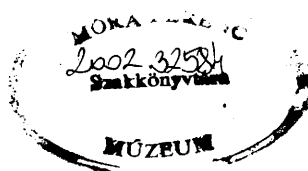
A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

STUDIA ARCHAEOLOGICA VII.

SZEGED • 2 0 0 1

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE – STUDIA ARCHAEOLOGICA VII.

DOLGOZATOK A MÓRA FERENC MÚZEUM RÉGÉSZETI OSZTÁLYA ÉS AZ MFM–SZTE
RÉGÉSZETI TANSZÉKE KÖRÉBŐL

A tanulmányok lektorai:

BÁNFFY Eszter	LÖRINCZY Gábor
ECSEDY István	RACZKY Pál
KULCSÁR Valéria	SZÓNOKY Miklós
LOVAG Zsuzsa	VÁLYI Katalin
VÖRÖS Gabriella	

Szerkesztették:

BENDE Livia – LÖRINCZY Gábor – SZALONTAI Csaba

A német szöveget fordította:

H. SIMON Katalin

Borító:

ÖLVECZKY Gábor

Grafika:

CZABARKA Zsuzsa

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégiuma
és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta

TARTALOM — INHALT — CONTENTS ✓

<i>In memoriam Bóna István (1930–2001) (Trogmayer Ottó)</i>	7
<i>Búcsú Kőhegyi Mihálytól (Vörös Gabriella)</i>	9
<i>Kőhegyi Mihály szakirodalmi munkássága 1994–2001 (Összeállította: Pajor Enikő)</i>	11
TROGMAYER Ottó: <i>Régészetünk ezredfordulója</i>	17
K. ZOFFMANN Zsuzsanna: <i>Neolitikus és rézkori embertani leletek az Alföldről</i>	23
<i>Neolithische und kupferzeitliche anthropologische Funde in der Tiefebene</i>	29
HORVÁTH, László András: <i>Interpretationsmöglichkeiten der urzeitlichen Kultgruben.</i> <i>(Archäologische und religionsgeschichtliche Analyse aufgrund einer kupferzeitlichen</i> <i>Kultstätte)</i>	43
<i>Az őskori kultuszgödrök értelmezésének lehetőségei. (Egy rézkori kultuszhely régészeti</i> <i>és vallástörténeti elemzése)</i>	83
VÖRÖS István: <i>A Csongrád-Bokros, bokrospusztai középső rézkor végi telep állatcsontleletei</i>	91
<i>Tierknochenfunde vom Ende der mittleren Kupferzeit von Csongrád-Bokros, Bokrospuszta</i>	96
TÓTH Katalin: <i>Kora bronzkori településrészlet Csongrád határában</i>	115
<i>Ein frühbronzezeitliches Siedlungsdetail in der Gemarkung von Csongrád</i>	136
VÖRÖS István: <i>Csongrád-Sertéstelep bronzkori állatcsontleletei</i>	161
<i>Tierknochenfunde aus der Bronzezeit von Csongrád-Sertéstelep</i>	165
TROGMAYER Ottó: <i>Kora bronzkori sírok Sándorfalva határában</i>	177
<i>Frühbronzezeitliche Gräber in der Gemarkung von Sándorfalva</i>	182
P. FISCHL Klára: <i>Szőreg-C (Szőreg-Szív utca) bronzkori temetője II.</i>	193
<i>Das bronzezeitliche Gräberfeld Szőreg-C (Szőreg-Szív-Straße) II.</i>	209
SOROCEANU, Tudor – SZABÓ, J. József: <i>Der Bronzefund von Gyula (Kom. Békés)</i>	219
<i>A gyulai bronzlelet (Békés megye)</i>	227
VADAY Andrea – SZEKERES Ágnes: <i>Megjegyzések az Alföld korai szarmata telepeinek kérdéséhez.</i> <i>(A jazyg bevándorlás és a megtelepedés kérdésköre)</i>	231
<i>Bemerkungen zur Frage der frühsarmatischen Siedlungen in der Tiefebene.</i> <i>(Der Fragenkreis der jazygischen Einwanderung und Ansiedlung)</i>	261
BARTOSIEWICZ László: <i>A vándorlás és letelepedettség jellegzetességei az újhartyáni lelőhely</i> <i>állatcsontleleteinek tükrében</i>	299
<i>Migration and Sedentism in Light of the Animal Bones from Újhartyán (Central Hungary).</i>	313

VÖRÖS Gabriella: <i>Övek a szarmata férfiak sírjaiban. (A hódmezővásárhely-kopáncsi sír leleteinek újraértelmezése)</i>	319
<i>Gürtel in den sarmatischen Männergräbern. (Die neue Deutung der Grabfunde von Hódmezővásárhely-Kopáncs)</i>	326
BALOGH Csilla – † KÖHEGYI Mihály: <i>Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon</i>	333
<i>Awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz II. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz-Garadomb</i>	348
SZATMÁRI Imre: <i>Árpád-kori korpuszok Békéscsaba-Fényesen</i>	365
<i>Arpadenzeitliche Corpora in Békéscsaba-Fényes.</i>	372
TÜRK Attila: <i>Középkori liliomos pecsétgyűrű a Csongrád megyei Nagytőke határából</i>	379
<i>Ein mittelalterlicher Siegelring mit Lilienverzierung aus der Gemarkung von Nagytőke (Kom. Csongrád)</i>	387
Appendix. MÁRK László: <i>Egy középkori bronzgyűrű kémiai összetételéről.</i>	391
<i>Über die chemische Zusammensetzung eines mittelalterlichen Bronzeringes</i>	392
FÁRI Irén – † KÖHEGYI Mihály – SZALONTAI Csaba: <i>Reizner János és Hampel József levelezése</i>	393
<i>Der Briefwechsel von János Reizner und József Hampel</i>	438
SZALONTAI Csaba: <i>L'oro degli avari. Popolo delle steppe in Europa. Red.: Arslan, E. A. – Buora, M. Udine 2000</i>	441
VADAY Andrea: <i>Gondolatok a régészeti illetanról egy könyvismertetés kapcsán</i>	447
<i>A CSMMI Régészeti Osztály és az MFM – SzTE Régészeti Tanszék munkatársainak bibliográfiája, 2000</i>	451
<i>Rövidítések jegyzéke — Abkürzungen — List of Abbreviations</i>	455

FAJSZ KÖRNYÉKI AVAR KORI TEMETŐK II.¹ KORA AVAR KORI SÍROK FAJSZ-GARADOMBON

BALOGH Csilla – † KÖHEGYI Mihály

Fajsz község Bács-Kiskun megyében, közvetlenül a Duna bal partján, az egykori ártérben fekszik. A falutól délkeletre kb. 2,5 km-re, a Dusnok felé vezető 51. sz. út mellett található a Garadomb elnevezésű természetes partvonulat (1. kép). Innen a fajsz Dunagyöngyc Tsz földet hordott építkezéshez 1962 nyarán, s e földmunka során 3 sírt pusztít-

tottak el, melyekből ezüstszerelések vaskard és edények kerültek elő. A leletekről értesítették a bajai Türr István Múzeumot. A lelőhelyen Köhegyi Mihály végzett leletmentést 1962. július 10–20. között, mely során 13 neolitikus telepobjektum és a munkások által megbolygatott 3 sírral együtt összesen 8 avar kori sír került feltárra.²

A SÍROK ÉS LELETEK LEÍRÁSA

A sír: T.: ÉÉNy-DDK (?).³ A sírgödörrel nincsenek adataink, feldúlt sír. Férfi. Mell.: 1. Bronzlemezből préselt, pajzs alakú *övreret* (2. kép 1), amelynek szélén préselt, gyöngysort utánzó keret található, belső, pajzs alakú mezőjét hosszában hasonló gyöngydrótutánzat osztja két mezőre, amiben párhuzamos szalagfonatminta található. A veret pereme behajló. H.: 3,2 cm, sz.: 2,8 cm. 2–5. Négy db, bronzlemezből préselt, pajzs alakú *kisszíjvég* (2. kép 2–5) töredékes állapotban. A vereteket körben préselt gyöngydrótutánzat keretezi. A belső, kisebb pajzs alakú mezőt hasonló préselt gyöngydrótutánzat osztja függőlegesen két részre, amelyekben párhuzamos szalagfonatminta fut. A szíjvégek pereme behajló. H.: ~4 cm, sz.: 3 cm. 6–8. Három db töredékes, bronzlemezből kinyírt, sima pajzs alakú *lemez* (2. kép 6–8), feltehetően a kisszíjvégek sima hátlapjai. H.: 4 cm, sz.: 3 cm. 9. *Kisszíjvég* sima bronzlemezből kinyírt *hátlapja* (2. kép 9), felső ré-

szén a felerősítést szolgáló szegecs darabjával. H.: 4,2 cm, sz.: 1,2 cm. 10. *Nagyszíjvég* sima bronzlemezből kinyírt *hátlapja* (2. kép 10) töredékes állapotban. H.: 6,4 cm, sz.: 2,6 cm. 11. Homokkal soványított, korongolt, világos szürke színű, kiöntőcsöves *agyagedény* (2. kép 11). Felső harmadában bekarcolt párhuzamos és hullámvonalalkötegekkel díszített. A kiöntőcsővel szembeni oldalon helyezkedik el a peremből induló és a vállra támaszkodó füle. Ragasztott. Ma.: 23,8 cm, pá.: 11,5 cm, fá.: 10,8 cm.⁴

B sír: T.: ÉÉNy-DDK (?). A sírgödörrel nincsenek adataink, feldúlt sír. Nő. Melléklete nem volt.⁵

C sír: T.: ÉÉNy-DDK (?). A sírgödörrel nincsenek adataink, feldúlt sír. Férfi. Leleteit a munkások szolgáltatták be. Mell.: 1. Pajzs alakú *övreret* sima bronz hátlapja (3. kép 1) szegeccsel. H.: 2,7 cm, sz.: 2,6 cm. 2–4. Három db ezüst *kisszíjvég* (3. kép 2–4) a felerősítésüket szolgáló egy-egy szegeccsel. Felső szélüket 0,5 cm széles, bordázott szalag

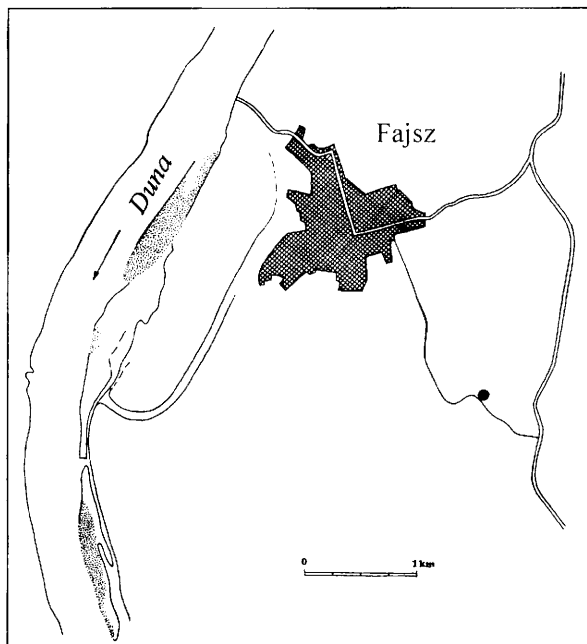
¹ A közlemény első részét ld. BALOGH-KÖHEGYI 1999!

² RégFüz Ser. 1. No. 16 (1963) 50.

³ A sírok tájolása 64 vonásos tájolóval történt, azonban a sírlapokon ennek megfelelően megadott értékek ellentmondásba kerültek a szintén ott és a temetőterképen szereplő égtájakkal. A fokokra való átszámításakor az ásató szerint megadott értékek által meghatározott egyenest tükröztük az É–D tengelyen, s a sírleírásokban az így kapott értékek szerepelnek. Az eredeti sírlapokon a következő tájolások vannak feltüntetve: 1. sír: 40–8 (ÉNy–DK), 2. sír: 40–8 (ÉNy–DK), 4. sír: 38–6 (ÉNy–DK), 5. sír: 32–0 (É–D). Az A–C és 5. síroknál a nemek meghatározását a sírlapon lévő feljegyzés szerint adtuk meg. Az 1–4. sírok esetében az antropológiai meghatározásokért Marcsik Antóniának (SzTE Embertani Tanszék) tartozunk köszönettel. A csontok nyilvántartásukban a 6813–6816. leltári számon találhatók. A dokumentáció a kecskeméti Katona József Múzeum régészeti adattárban 99.898. számon, a régészeti leletek a bajai Türr István Múzeum régészeti gyűjteményében 64.4.68–136. leltári számon vannak. A sírleírásokat a feltárás során készített fotók alapján adjuk (14. kép).

⁴ Az A és C sír kiöntőcsöves edényeiről ld. ROSNER 1970, 81; VIDA 1999, 212!

⁵ A dokumentáció szerint ebből a sírból való egy a Sopot-kultúrához sorolható csőtálpas kehely, amely az őskori telephez tartozik. Rajzát ld. KALICZ 1994, 5. kép 1!

1. kép — Abb. 1: Fajsz-Garadomb

fogta körbe. H.: 3,7 cm, sz.: 1,3 cm. 5. Sima, ezüst *kis-szíjvég* (3. kép 5) egyik lapja. Felső szélét a nagyszíjvéghez hasonló ezüstszalag szegélyezhette, amire nyoma alapján lehet következtetni. Alatta két lyukkal áttört, amelyek a szíjvég felerősítését szolgáló szegecseinek helyei. Töredékes, hiányos. H.: 4,1 cm, sz.: 1,9 cm. 6. Sima ezüst *nagyszíjvég* (3. kép 6) egyik lapja és a vékony ezüstszalagból kialakított, U alakú oldalpántja. A szíjvég széle körben beütögetett pontszalag szegélyezte. Felső szélénél 0,5 cm széles bordázott ezüstszalag szegélyezte. H.: 6,3 cm, sz.: 1,9 cm. 7–13. Hét db háromlélű, tüskés *nyílcsúcs* (3. kép 7–13) töredékes állapotban. Az egyik kerek lyukakkal áttört, egy másiknak csak a nyéltüskéje maradt meg. H.: 6,3 cm, 7,3 cm, 9 cm, 10,1 cm, 10,4 cm, 11,6 cm, 12 cm. 14. 0,5 mm vastagságú ezüstlemezből készített *hüvelyborítás* (4. kép 1). A kinyírt, téglalap alakú lemezdarab egyik rövid oldala lekerekített, rövidebb oldalait egymásra hajlították, amit három szegeccsel erősítettek össze. Az egyik szegecs belülről egy bronzpántot fogott az ezüstlemezhez. A tokveret felületén alig látható préselt díszítés található: egy kb. 3,3×3,3 cm-es mezőben három párhuzamos árkolásból álló szalag a felületet keresztben négy kisebb mezőre osztja, amelyekben e szalag folytatásaként egy-egy préselt csigavonal van. A veret egyik hosszanti oldalának szélén 0,4 cm szélességű pánt nyoma látszik. H.: 5 cm. 15. Az előzőhöz hasonló, ezüstlemezből kinyírt *hüvelyborítás* (4. kép 2). Felületén kb. 4,7×4 cm-es mezőben az előzőhöz hasonló díszítés található. A lekerekített oldala mellett egyenetlen távolságra egymástól

három szegecs helye látható. Úgy tűnik, mintha e lemez mintája az előző hüvelyborítás mintájának negatív lenyomata lenne. H.: 5 cm. 16. 0,75 mm vastagságú lemezből kinyírt, ívesre hajlított *ezüstszalag* töredékei (4. kép 3–4). Egyik oldaluk sima, a másikon teljes szélességben öt préselt, párhuzamos borda található. H.: 4,4 cm, 3,7 cm, sz.: 0,8 cm. 17. 0,75 mm vastagságú lemezből kinyírt, ívesre hajlított, két részből összeforrasztott *ezüstszalag* darabja (4. kép 5). Egyik oldala sima, a másik három párhuzamosan futó préselt bordával tagolt. H.: 4,6 cm, sz.: 0,5 cm. 18. 1 mm vastagságú, sima ezüstlemezből készített, ovális keresztmetszetű *kardhüvelyborítás* (4. kép 6). Alsó és felső peremére körben 0,4 cm széles, három párhuzamos bordával tagolt ezüstszalagot forrasztottak. Deformálódott, hiányos. H.: 4 cm, átm.: ~3,5 cm. 19. 1 mm vastagságú, sima ezüstlemezből készített, ovális keresztmetszetű *kardhüvelyborítás* (5. kép 7). Mindkét végét körben 0,5 cm széles, négy párhuzamos bordával tagolt ezüstszalaggal díszítették. Ép. H.: 6,3 cm, átm.: 3,5 cm. 20. 1 mm vastagságú, sima ezüstlemezből készített, ovális keresztmetszetű *kardhüvelyborítás* (4. kép 8). Épen maradt peremén körben 0,5 cm széles, három párhuzamos bordával tagolt ezüstszalag található. Töredékes, hiányos. Átm.: 3 cm. 21–22. Két db sima ezüstlemezből kinyírt, D alakú *függeszűfűl* (4. kép 9–10). Mindkét darab három-három lyukkal áttört, az egyik darabon szegecsekkel. H.: 5,5 cm, sz.: 2,3 cm. 23. 1 mm vastagságú lemezből kinyírt, U alakúra hajlított *ezüstszalag* (4. kép 11). Egyik oldala sima, a másikon fél szélességben három vékony, párhuzamos borda tagolja. Egyik vége nittszeggel egy vékony bronzlemez és egy 0,6 cm széles bronz szalagdarab közé szorított, másik vége töredékes. Valószínűleg a függeszűfűleknek a hüvelyhez való rögzítésére szolgált. H.: ~10,4 cm, sz.: 0,5 cm. 24. Egyenes, egyélű, a hegye felé vékonyodó pengéjű *vaskard* (5. kép 1). H.: 77,5 cm, sz.: 2,8 cm. 25. Egyélű, egyenes hátú és egyenes nyélállású, rossz megtartású *vastőr* (5. kép 2) töredékei. H.: ~26,6 cm, sz.: ~2 cm. 26. Ívelt hátú, egyenes nyélállású *vaskés*, megsemmisült. 27. *Bronzszeg* (5. kép 3), egyik vége szélesre kalapált, a másik tüszerűen elhegyesedik. Lekerekített oldalú, vékony bronz lemeztöredéken van átütve. H.: 2,7 cm. 28. *Bronzpánt* (5. kép 4) töredéke két bronz szegecsfejjel áttörve. H.: 3 cm, sz.: 0,8 cm. 29. Szélesre kalapált vashuzalból kialakított, csavart S alakú *kampó* (5. kép 5) töredéke. Egyik vége lekerekített, a másik hiányos. H.: ~4,1 cm. 30. Vékony bronzhuzalból készített *ácskapocs* (5. kép 6), egyik végén szögfejjel. H.: 3,3 cm, sz.: 0,2 cm. 31. Két végén lekerekített, egy-egy kerek lyukkal áttört csont *tarsolyszáró* (5. kép 7). H.: 14,2 cm, sz.: 1,1 cm. 32. Homokkal soványított, korongolt, világos szürke színű, kiöntőcsöves *edény* (5. kép 8). Felső harmadában bekarcolt párhuzamos és hullámvonalalkötegekkel díszített. A kiöntőcsővel szembeni oldalon helyezkedik el a peremből induló és a vállra támaszkodó füle. Ragasztott. Ma.: 24,6 cm, pá.: 11,6 cm, fá.: 10,6 cm.

1. sír (6. kép 1; 14. kép 1): T.: ÉÉNy–DDK (350–170°). M.: 94 cm, sz.: 46 cm, h.: ?. A sír láb felőli végét a földmunka során megbolygatták. A sírban hanyatt, nyújtott helyzetben felnőtt férfi csontváza feküdt.⁶ Koponyája

⁶ A sírlap szerint fiatal fiú volt.

jobbra billent, karjai a koponya irányába elcsúsztak. Mell.: 1. A jobb csípőlapát felett rossz megtartású, kettőspajzs alakú *övreret* felső részének töredéke (6. kép 2) volt, amelyet vékony bronzlemezről préseltek. Peremén keskeny, keresztirányú préselt bordákból álló szegély fut, ezen belül kétszeres pajzs alakú mező közül a belső keskeny bordával hosszában két részre osztott, amiket préselt halszákaminta tölt ki. Sz.: 3,1 cm. 2. A jobb combcsont felső végénél töredékes állapotban kettőselemezű ezüst *kissíjvég* (6. kép 3–4) volt. H.: 2,6 cm, sz.: 1 cm. 3. A jobb medencelapát sima ezüst *övreret* töredéke (6. kép 5) került elő, hátlapjára rögzített hosszú, U alakú bronzkapocs a felerősítést szolgálta. 4. Az előző *kapocshoz* (6. kép 6) hasonló a gerincoszlop jobb oldala mellől került elő. H.: 2,9 cm. 5. A medence fölött, a gerincoszlopon háromszög átmetszetű, ovális *vascsat* (6. kép 7) került elő. Pecke a koponya felé nézett. H.: 5,4 cm, sz.: 2,1 cm. 6. A jobb könyöknél szabálytalan trapéz alakú *ólomkarika* (6. kép 8) feküdt. H.: 3,7 cm, sz.: 3,9 cm. 7. A jobb alkaron egyelő *vaskést* (6. kép 9) találtak töredékes állapotban, a pengedarabokon az egykori fatok maradványaival. Sz.: 1,1 cm. 8. A gerincoszlop közepén téglalap alakú, két kis kerek lyukkal áttört *páncéllemez* (6. kép 10) volt. H.: 4,4 cm, sz.: 1,7 cm. 9–12. A jobb medencelapát *bőrtársoly* maradványait figyelte meg az ásató. Ebben lehetett a másik *páncéllamella* (6. kép 11) és a három *kovakő* (6. kép 12), amelyből kettő pattintott. 13. A jobb medencecsont és az alkar között faragott *csontbogyó* (6. kép 13) feküdt. Peremén 0,2 cm széles sávban egymással érintkező, karcolt körökből álló díszítés látható. H.: 12 cm. 14–18. *Íjvégsonttöredékek* (6. kép 15–17) kerültek elő a jobb kulcscsontról, az *íjközépcsont* töredékei ezekről 43 cm-re, a jobb combcsont belső oldalánál feküdtek (6. kép 14, 18). 19. A bal könyök belső oldalánál nittszegekkel átűtött *ezüstlemez* volt. Elveszett. 20. A gerincoszlop jobb oldalánál *ólomcsat* került elő. Elporladt. 21. A sír betöltéséből kavicsal soványított, jellegtelen őskori *edénytöredékek* kerültek még elő.

2. sír (14. kép 2): T.: ÉÉNy-DDK (350–170°). M.: 109 cm, sz.: 83 cm, h.: 211 cm. A téglalap alakú aknasírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, maturus-senium korcsoportú, mongoloid jellegű férfi csontváza feküdt. Koponyája jobbra billent, karjai szorosan a test mellett voltak, jobb alkarja a medencére, felkarja a gerincoszlop felé csúszott el. Feltehetően textilbe csavarva helyezték a sírba. A csontok jó megtartásúak voltak. Mell.: 1. A bal medencelapát alatt téglalap átmetszetű, lekerekített sarkú trapéz alakú *bronzcsat* (7. kép 1) feküdt. A csatkeretet alkotó bronzpánt végeit a rövidebb oldalon, a csattúske alatt egymásra hajlítoták. H.: 2,8 cm, sz.: 3,6 cm.⁷

3. sír: T.: ÉÉNy-DDK (?). A sírt egy újkori beásás bolygatta, csupán a koponya és néhány csigolya maradt eredeti helyén. A sírban egy adultus életkorcsoportú, fel-

tehetően mongoloid jellegű nő csontváza feküdt. A koponya jobbra billent. Melléklet nem került elő a sírból.

4. sír (7. kép 18; 14. kép 3): T.: ÉÉNy-DDK (340–160°). M.: 85 cm, sz.: 67 cm, h.: 198 cm. Téglalap alakú sírgödörben hanyatt, nyújtott helyzetben maturus korcsoportú, mongoloid jellegű férfi csontváza feküdt. Koponyája balra billent, jobb karját a medencére hajlítoták. Bal combcsontján erős forradás, egykori sérülés nyoma látszódt. Mell.: 1–2. A koponya két oldalán ezüst *fülbevaló* (7. kép 2–3) feküdt: a bal oldali 0,2 cm vastagságú, kör átmetszetű ezüsthuzalból hajlított, nyitott fülkarika volt. Párja egymásra hajlított végű karika, ami a jobb oldali csecsnyúlványánál került elő, mellette pedig töredékes állapotú, ezüst *nagylemezgömb* (7. kép 4) volt. Átm.: 1,4 cm, 1,6 cm. 3–5. A jobb medencecsonton kettő, a jobb könyök külső oldalánál egy *álcsat* (7. kép 5–7) került elő töredékesen. 6–9. A vékony ezüstlemezről préselt veretek környékén kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított *ácskapcsok* (7. kép 10–13) feküdtek, melyek a veretek felerősítésére szolgáltak. H.: 1,2 cm, 1,45 cm, 1,7 cm, 1,8 cm. 10–11. A medence környékéről került elő két db, az előzőeknél nagyobb, bronz *ácskapocs* (7. kép 8–9). H.: 3,3 cm, 2,9 cm. 12. A bal könyök belső oldala mellett téglalap alakú *bronzcsat* feküdt, aminek csak három, téglalap alakú, bronzlemezről kinyírt ellentétlemeze (7. kép 14–16) maradt meg. H.: 1,6 cm, sz.: 0,7 cm. 13. A gerincoszlop alsó részén kerek átmetszetű, téglalap alakú *vascsat* (7. kép 17) volt töredékes állapotban. 14–21. Bal oldalt a csontvázon nyugalmi állapotú íj feküdt: *markolatcsontjai* (8. kép 4–6) a bal medencecsonton, *végcsontjai* (8. kép 1–2, 7–8) a nyakcsigolyák bal oldaláról és a bal lábszárcsontokról kerültek elő. A végcsontok egymástól 141 cm-re feküdtek. Markolatcsont h.: 35 cm, sz.: 3 cm, végcsont h.: ~25 cm, sz.: 1,8 cm. 22. A jobb medence alatt keresztben fekvő *csontbogyó* (8. kép 9). Cifrázott szélén keresztben rovátkolt, karcolt lécminta fut, elhegyesedő részén karcolt hálóminta található, míg szélesedő részét négy, keresztben haladó karcolt lécminta tagolja. H.: 13,2 cm. 23–25. A medencében, a jobb kézcsontok alatt egymás mellé fektetve három db háromélű *nyílcsúcs* (8. kép 10–12) került elő töredékesen. 24. A jobb combcsont külső oldala mellett *vaskés* (8. kép 13) pengetőredeké volt, rajta famaradványokkal. Sz.: 1,2 cm. 25. A szeméremcsontnál *bronzcsat* feküdt. Elveszett.

5. sír (9. kép 1; 14. kép 4): T.: É-D (356–176°). M.: 85 cm, sz.: 81 cm, h.: 167 cm. A téglalap alakú aknasírban hanyatt, nyújtott helyzetben rossz megtartású női csontváz feküdt. Koponyája balra billent, karjai szorosan a mellkas mellett voltak, alkarjait a medencére hajlítoták. Mell.: 1. A bal lapockacsonton erősen kopott, barna alapon sárga *szemesgyöngy* (9. kép 2) került elő. 2–3. A bal könyök belső oldala mellett két db, közepes méretű, sárga, lapított gömb alakú opak *gyöngy* (9. kép 3–4) feküdt. 4. A kopo-

⁷ A csontváz bal válla mellett, a sírgödör északkeleti sarkában állattemetkezés (birka?) volt, oldalára fektetett helyzetben, kissé zsugorított lábakkal. Az állattemetkezésnek a sírfotón nincs nyoma (14. kép 2), azonban a leletek között található apró állatcsont- és fogtöredékek is. Az állattemetkezések nem tartoznak a Duna–Tisza köze kora avar kori temetkezéseinek jellemzői közé, ezért úgy gondoljuk, hogy az említett állattemetkezés nem az avar sírhoz tartozik, hanem a sír által vágott őskori gödörből kerülhetett elő.

nyán, a jobb szemgödör mellett téglalap alakú, szélénél két kerek lyukkal áttört vas *páncéllemezt* (9. kép 5) volt. H.: 4 cm, sz.: 1,5 cm. 5. A bal medencelapáton *csontcsat* (9. kép 6) feküdt. H.: 5,7 cm, sz.: 3,5 cm. 6. A gyöngyök mellől töredékes állapotú, egyenes hátú *vaskés* (9. kép 7) került még elő. H.: 11,7 cm, sz.: 1,3 cm. 7. A sírgödör fej

felőli széléhez *edényt* (9. kép 8) állítottak. Belül szürkésbarna, kívül világosbarna színű, edénytörmelékkel soványított, kézzel formált fazék. Pereme ferdén levágott, nyaka rövid és tölcéses, teste kissé aszimmetrikus, tojásdad alakú. Kiegészített, felülete repedezett. Ma.: 17,7 cm, pá.: 12,9 cm, há.: 14,8 cm, fá.: 9,9 cm.

A TEMETŐ HELYE, KITERJEDÉSE ÉS A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A Duna egykori árteréből kiemelkedő, É–D irányban hosszan elnyúló homokos partvonulat nyugati, lankásabb részének szélén helyezkedtek el a sírok. A homokbányászat során kb. 5×10 m-es területet pusztítottak el, ahol három sírt dúltak fel. Az 1 m szélességű kutatóárkokkal a bányagödörtől É és D felé 5–5 m szélességű, K és Ny irányában 9–9 m szélességű terület került feltárássra (12. kép 1). A homokbányában a munkások által feldúlt sírok helyét 10–30 cm-es pontossággal lehetett meghatározni. Az előkerült 8 sír egymástól való távolsága 1,8–8,7 m között változott. A sírok két ÉNy–DK irányú, szabálytalan sorban helyezkedtek el: az É-i sírsort egymástól közel azonos távolságra (kb. 8,2 m) három fegyveres, viszonylag gazdag férfisír (C, 1. és 4. sír) alkotta, középen az ezüstszerelések kardos legrangosabb sírral (C sír). Ezeket a D-i sírsorban szerényebb mellékletű sírok kísérték: közöttük két női sír (3. és 5. sír), egy bronzveretes övvel eltemetett férfi sírja (A sír), és egy bizonytalan nemű csontváz volt. Ezekről távolabb, déli irányban helyezkedett el a melléklet nélküli 2. sír. A laza szerkezetű, feltehetően nemzetségi vagy nagycsaládi temető kiterjedéséről biztosan csak annyit

mondhatunk, hogy É és DNy felé biztosan nem folytatódtak a temetkezések, de a többi irányban nem lehet kizárni, hogy további sírok rejtőznek.

A feltárás körülményeiből következően a temetkezési szokásokról keveset mondhatunk, értékelhető adataink csak az 1–5. sírokból vannak. A sírok tájolása ÉÉNy–DDK volt, közelebb az É–D tartományhoz. Ez a tájolási irány az avar szállásterület Tiszától Ny-ra eső területein a korszakban általánosnak mondható, szemben a Tiszántúlra jellemző K–Ny, illetve ÉK–DNy irányítással (CSALLÁNY 1939, 132; LÖRINCZY 1992, 164). A sírgödörök alakjára és méreataira vonatkozóan a rendelkezésünkre álló információk alapján egyöntetűen megállapítható, hogy az ide temetkező közösség halottait téglalap alakú, igen szűk, de viszonylag mély aknasírokba helyezte. Az ismert méretdatok nemek szerint nem mutattak különbséget. A sírokban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű csontvázak feküdtek. A 2. és 4. sírokban a jobb, az 5. sírban a halott mindkét karja a medencére volt hajlítva. A csontvázak helyzete alapján mindhárom esetben úgy tűnik, hogy a testek szorosan lepelbe vagy bőrbbe csavarva kerültek a sírgödörbe.

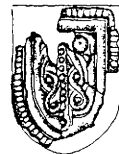

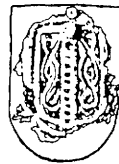

A RÉGÉSZETI LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

A Fajsz-Garadombon előkerült sírok hiányos, a földmunkák során esetlegesen összekeveredett, sérült síregyüttesek biztos rekonstruálásához nem áll rendelkezésünkre elég információ, a munkásoktól begyűjtött tárgyak és adatok alapján tehát csak szűkös lehetőségeink vannak a leletgyűjtések vizsgálatára. A következőkben sorba véve az egyes tárgytípusokat — elsősorban az analógiák alapján — kísérletet teszünk legalább a töredékes tárgyak rekonstruálására, néhány esetben értelmezésére, valamint egyes leletösszefüggések megállapítására. E vizsgálatok alapján nyílik lehetőségünk a lelőhely időrendi besorolására és a történeti és antropológiai adatokkal kiegészítve az ide temetkező népesség szociológiai helyzetének megállapítására.

pológiai adatokkal kiegészítve az ide temetkező népesség szociológiai helyzetének megállapítására.

Övek

A *préselt szalagfonatos övveretek* (2. kép 1–5). A munkások révén kerültek elő az A sír préselt bronz övveretei: egy pajzs alakú övveret és négy db kisszíjvéghez tartozó töredék. A veretek egy övhöz való tartozása disztíziójuk alapján kétségtelen: a préselt, gömbsorkeretes veretek belsejében kétszeres keskeny borda által határolt pajzs alakú mező látható, amit hosszában a kerethez hasonló lapos bor-

PRÉSELŐMINTÁK				PRÉSELT ÖVVERETEK								
	Gátér 11/a sír (KADA 1905, 369)	Korond-Firtos (MAROSI-FETTICH 1936, 35. kép)	Pančevo (CSALLÁNY 1933, VII. t. 7)	Fajsz-Garadomb A sír	Gátér 212. sír (KADA 1906, 216)	Győr-Téglavető-dűlő 58. sír (BÖRZSÖNYI 1904, 19)	Jászapáti-Nagyállás 264. sír (MADARAS 1994, Taf. XXXVII. 7)	Jutas 102. sír (RHÉ-FETTICH 1931, Taf. I. 16)	Kecskemét-Sallai utca (H. TÓTH 1981, 15–19. kép)	Kölked-Feketekapu-A 276. sír (KISS 1996, Taf. 61, A-276, 13)	Szekszárd-Bogyiszlói u. 94. sír (ROSNER 1999, Taf. 7. 94. 1–4)	Zagyvarékas (KÖNYÖKI 1897, 360)
VERETTÍPUS	bronz	bronz	bronz	bronz	bronz	arany- és ezüstlemez- ből együtt préselt	bronz	ezüst	arany- és ezüstlemez- ből együtt préselt	ezüst	bronz	arany
				1 db 	1 db 	3 db 			8 db 			
					2 db 				3 db 			
				4 db 	2 db 	1 db 			8 db 		4 db 	4 db
												5 db
						2 db 			3 db 			
					1 db 		1 db 	1 db 	1 db 	1 db 		

1. táblázat: Gátér típusú veretek összefoglaló táblázata — Tabelle 1: Zusammenfassende Tabelle der Beschläge vom Gátér Typ

da két, párhuzamosan haladó préselt szalagfonattal kitöltött mezőre oszt. A veretek pereme behajtott. Ezek hátlapjai lehetnek a sírból előkerült sima, kinyírt bronzlemezek, melyeket felül egy szegeccsel erősítettek a bórszíjhoz és az előlaphoz. A kisszíjvégek hátlapján látható nyomok alapján az övről lecsüngő mellékszíjak 2 cm szélességűek voltak. Ezeken kívül ebből a temetkezésből került elő egy sima, keskenyebb kisszíjvéghez tartozó sima bronz hátlap, valamint a nagyszíjvég töredékes bronz hátlapja. Ennek belső oldalán jól látható az egykori bőr nyoma, aminek szélessége itt a szíjvégnél szintén 2 cm volt.

A hasonló veretek a Kárpát-medencei avar kori leletanyagban ritkán fordulnak elő, részben korábbi feltárásokból, zömmel hiányos sírokból, részben pedig préselőmintákról ismertek. A földrajzilag legközelebb eső hasonló vereteket a Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető 94. sírjából ismerjük (ROSNER 1999, Taf. 7. 94. 1–4), amelyek anyagukban is megegyeznek a fajszai darabokkal, bronzlemezről préselt példányok. Szintén bronzból készültek a kissé távolabb lévő gátéri temető 212. lovas-padmalyos sírjából (KADA 1906, 216) előkerült darabok is. Az övkészlet összetételének szempontjából a legteljesebb préselt, párhuzamos szalagfonattal díszített veretekből álló garnitúra szintén nem túl messziről, a Kecskemét-Sallai utcában előkerült magányos, rangos sírleletből származik (H. TÓTH 1981, 13, 16. kép 1–9). Itt az egyes darabokat arany- és ezüstlemezről együtt préselték: a garnitúrát a nagyszíjvégen kívül nyolc pajzs alakú övveret és hozzá tartozó kisszíjvég,⁸ három kettőspajzs alakú veret és hozzá tartozó félhold alakú veret, három köbetétes apró rozetta, bronzcsat és bronzlemezről készített sima bújrató alkotta. Szintén arany- és ezüstlemezről együtt préselve állították elő a Győr-Téglavető dűlői temető 58. sírjából (BÖRZSÖNYI 1902, 19) ismert övvereteket. A verettípus legjobb kivitelű, arany darabjai pedig Zagyvarékasról (KÖNYÖKI 1897, 360), magányos lovassírból ismertek.

Az analógiák alapján feltételezhetjük, hogy a Fajsz-Garadomb A sírjába eltemetett férfi övét a pajzs alakú vereten és a kisszíjvégeken kívül valószínűleg további pajzs alakú veretek, kettőspajzs alakú veretek és esetleg félhold alakú veretek is díszíthették. A sírból előkerült sima, bronzlemezről kinyírt, nagyobb méretű szíjvéghátlapnak is volt

préselt előlapja, aminek díszítése a párhuzamok alapján viszonylag pontosan rekonstruálható. A hasonló övgarnitúrákhoz kivétel nélkül csak Pančevo-típusú nagyszíjvég (CSALLÁNY 1933, VII. t. 7) tartozott, ezért vélhetően a fajszai sír esetében is így lehetett: ezeknél a nagyszíjvégeknél körben, a veretekhez hasonlóan, préselt apró gömbökből álló keret található, azon belül bordával keretezett mező közepén kerek medallionszerű díszítés, alatta és felette pedig préselt bordák keresztezve egymást, a mezőt kisebb részekre osztják, amikben préselt, párhuzamos szalagfonatok futnak.

A Pančevo-típusú nagyszíjvégek azonban más típusú veretekkel is alkothatnak garnitúrát: pl. Kölked-Feketekapu-A 276. sírban préselt, négyyszögletes, rovátkolt-szalagfonatos veretekkel (KISS 1996, Taf. 61. 13), Budakalász-Dunapart 673. sírban⁹ és Jászapáti-Nagyállás 264. sírban (MADARAS 1994, Taf. XXXVII. 7) pedig Akalan-típusúakkal együtt kerültek elő.

Az analógiák alapján összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az A sírból előkerült veretek egykor a kora avar időszak több mellékszíjjas, kettőspajzs alakú veretekkel jellemezhető öveinek csoportjába tartozó övet díszítettek. Az ilyen típusú öveken 1 nagyszíjvég, 3–9 kisszíjvég, 2–8 pajzs alakú veret, 1–4 kettőspajzs alakú veret és azzal megegyező félhold alakú veret található (GARAM 2000, 379–380). A Gátér-típusú veretekkel díszített övek szerkezetét illetően ma is elfogadhatónak tartjuk H. Tóth Elvirának a Sallai utcai leletről készített rekonstrukcióját (H. TÓTH 1981, 25b kép).

A mintájukban antik-bizánci eredetű veretek helyi készítmények lehetnek, hiszen a pajzs alakú veretek és kisszíjvégek előállítására alkalmas trébelőmagok jelen vannak a gátéri ötvös mintakészletében (KADA 1905, 369). Szemben a fonatorna mentika dunántúli túlsúlyával, a gátéri típusú, párhuzamos szalagfonatos veretek a győri és jutasi lelőhely kivételével a Duna-Tisza közéről és közvetlenül a Duna jobb oldaláról ismertek (12. kép 2), és ahogyan erre már Garam Éva rámutatott, esetleg a gátéri ötvös tevékenységével hozhatók kapcsolatba (GARAM 2000, 387).¹⁰ A Kárpát-medencei előfordulásukat részben mintájuk, részben lelet-együtteseik alapján a kutatás nem tartja korábbiak a 7. század második harmadánál (H. TÓTH 1981, 32; GARAM 2000, 387).

8 A publikáció leíró részében említett nyolc kisszíjvéggel ellentétben a rajzos táblán — valószínűleg véletlenül — kilenc veret szerepel (H. TÓTH 1981, 16. kép).

Gátér-típusú vereteket tartalmazó temetkezések a Kárpát-medencében (1. táblázat):

1. Fajsz-Garadomb A sír (2. kép 1–5),
2. Gátér 212. sír (KADA 1906, 216),
3. Győr-Téglavető dülő 58. sír (BÖRZSÖNYI 1902, 19),
4. Jászapáti-Nagyállás 264. sír (MADARAS 1994, Taf. XXXVII. 7),
5. Jutas 102. sír (RHÉ-FETTICH 1931, Taf. I. 16),
6. Kecskemét-Sallai u. (H. TÓTH 1981, 15–19. kép),
7. Kölked-Feketekapu-A 276. sír (KISS 1996, Taf. 61. A-276. 13)
8. Szekszárd-Bogyiszlói út 94. sír (ROSNER 1999, Taf. 7. 94. 1–4),
9. Zagyvarékas (KÖNYÖKI 1897, 360).

Préselt, ezüst álcsatok (7. kép 5–7). A 4. sírban fekvő férfi derekán lévő két öv közül az egyik volt csupán veretes, amit rossz megtartású, ezüstlemezből préselt álcsatok díszítettek. Az előkerült töredékek három verethez tartoztak. Az álcsatok igen rossz minőségű, vékony ezüstlemez-ből készültek, ón-ólom ötvözetű kitöltőanyagukba rögzítették a felerősítésüket szolgáló vékony bronzhuzalból hajlított ácskapcsokat. Az övdíszek töredékességének ellenére a Kárpát-medencében ismert többi préselt, ezüst álcsat alapján rekonstruálhattuk a darabok egykori formáját (10. kép).

Az analóg veretekhez hasonlóan a fajszi darabok is két különálló részből állhattak: egy pajzs alakú felső és egy csatfejszerű alsó veretrészből, amelyek az övre külön voltak felerősítve. A jó minőségű, arany álcsatok esetében kétségtelen, hogy a veretek csatrésze szabadon csüngött le a szíjról, s ugyanezt általánosította a kutatás a két tagból álló préselt veretek esetében is (GARAM 1991, 61). Mivel ezek az övek fokozottabb igénybevételnek voltak kitéve, hiszen nem alkalmilag használt díszövek

voltak, ezért véleményünk szerint ennél az álcsat-típusnál sokkal inkább arról lehet szó, hogy a csatfejszerű veretrészt is a szíjra verték rá.

A veretek felső, pajzs alakú részének záródása biztonsággal nem rekonstruálható. Bár a hazai párhuzamok többségénél ez a rész kissé csúcsosan végződik (Csákberény-Orondpuszta 61. sír, Keszthely-Fenékpuszta II. sír, Környe 71., 130., 151. sír, Pókaszeptek 56. sír), azonban pl. a szeged környéki daraboknál és a szekszárdi példányoknál lekerekített felső rész feltételezhető. A felső veretekhez tartozó töredékek bemélyített pontdíszítések találhatók, de pontos elhelyezkedésüket ma már nem lehet megállapítani.

A csatfejszerű alsó veretrészek egyenes oldalát apró préselt gömbörsorból álló borda zárja le, ami a mintaként szolgáló előképek csuklós kapcsolórészének préseléssel történő utánzataként értékelhető. A veretek alsó részén szimmetrikusan elhelyezett két bemélyedő pontdísz van, amiket kétszeres préselt borda keretez. Az egykori csattüskét jelzi középen a két, nagyobb bemélyített pontdísz.

Préselt ezüst álcsatot a Kárpát-medencéből jelenleg tíz lelőhely 17 sírjából ismerünk, amelyek elhelyezkedésének súlypontja egyértelműen a Duna mentére, a Dunántúlra esik (13. kép 1). A veretek szerkezet és díszítés szempontjából meglehetősen egységes képet mutatnak: két különálló részből állnak, amelyeket külön erősítettek fel a bőrszíjra,¹¹ és uralkodó díszítőelemük a bemélyített pontdísz. Ezért szűkebb tipológiai felosztásuk nem is lenne szükségszerű, azonban egy apró szerkezeti eltérés alapján kialakított két csoportjuk területi elhelyezkedése között feltűnő különbségek mutatkoznak. Az egykori csuklósszerkezetet a csatfejszerű részeket két formában jelenik meg a vereteken: a Balaton nyugati részén előkerült példányokon (Kéthely-Melegoldal 3. sír, Keszthely-Fenékpuszta II. sír és Pókaszeptek 56. sír) és a dunapentelei da-

9 Az adatról Pásztor Adrienn és Vida Tivadar szíves szöbéli közléséből tudok. Köszönet érte.

10 Az avar kori fonatornamentikáról kimerítően NAGY 1998, 382–386, NAGY 1999.

11 A préselt ezüst álcsatokat részletes vizsgálat alá vette Garam Éva a dunapentelei példányok kapcsán (GARAM 1991, 61–77), ezért a tárgytípussal és leletegyütteseikkel kapcsolatosan részletes elemzésre sincsen szükség, mert az azóta publikussá vált hasonló leletek alapján újabb, minőségi észrevételek egyelőre nem tehetők. Anyaggyűjtése véleményünk szerint egy helyen pontosításra szorul. Munkájában Szeged környéki, közelebből ismeretlen lelőhelyről közölt egy préselt ezüst álcsatot, pontosabban annak rekonstrukcióját, ami egy, egy tagból álló, bemélyített pont és ívelt vonaldíszítésű darab (GARAM 1991, Abb. 5. 7). A leletek a Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményében N. 53.87.1–3. leltári számon találhatóak. Az egykori veretekből szinte csak kitöltőmasszájuk maradt meg, ezért díszítésükre is csak a masszában maradt lenyomatuk alapján lehet következtetni. A megmaradt darabok nem támaszítják alá a közölt rekonstrukciót. A töredékek alapján szerkezetileg az ugyanott közölt kéttagú veretek valószínűsíthetők (GARAM 1991, Abb. 5. 6), azzal a kiegészítéssel, hogy a pajzs alakú veretrészeket a függőlegesen húzódó árkoláson kívül szintén felbukkannak az egykori bemélyített pontdíszek nyomai.

rabokon áttört téglalap alakban, míg a többi darabon préselt, díszített borda formájában. A földrajzilag jól elkülönülő két veretscsoport nem csak különböző műhelyhagyományra, de különböző előképekre utal.

Díszítés szempontjából kiemelhető a veretek sorából két példány. Egyértelműen eltér a többitől a keszthelyi garnitúra unikális díszítésével (10. kép 3). A környei temető 71. sírjának veretei (10. kép 7–8) pedig részben díszítetlen felső, pajzs alakú részükkel és a csatfejen található gazdagabb gyöngysorutáncos díszítésükkel válnak el a többitől.

Az arany álcsatokkal és utánzataikkal szemben az ezüst, préselt példányoknak, amelyek egy-egy sírból 2–12 között változó számban kerülnek elő, valószínűleg nem tulajdoníthatunk rangjelző szerepet. Általában egyéb veretekkel is ellátták a préselt ezüst álcstos öveket: kisebb-nagyobb címer alakú veretekkel, kettőspajzs alakú veretekkel, korongos veretekkel, rozettával, profilált lyukvédővel, T alakú akasztóveretekkel és természetesen szíjvéggel együtt is előfordulnak. A fajsz-garadombi sírban is lehettek egyéb veretek, amelyek egykori jelenlétére a felerősítésüket szolgáló hosszabb ácskapcsok (7. kép 8–9) alapján következtethetünk.

A legtöbb esetben ezeket az álcsatokkal díszített öveket bronzcsattal kapcsolták össze, ezért valószínű, hogy a fajszí sír esetében is így volt, s ezekhez a veretekhez a sírleírásban említett, de azóta elkallódott nagyobb méretű bronzcsat tartozott.

Az avarság korai lelethorizontjába tartozó verettípus eredetével kapcsolatosan Garam Éva a borižari lelet kapcsán meggyőzően érvel a Közép-Ázsiában keresendő előképek mellett, és a Kárpát-medencei példányokat a beköltöző első generáció közép-ázsiai eredetű hagyatékához sorolja, ugyanakkor pedig az adonyi és gátéri ötvössírok

egyes préselőmintái alapján helyi készítésüket valószínűsíti (GARAM 1991, 73).¹²

Préselt ezüst álcsatokat tartalmazó temetkezések a Kárpát-medencében (10. kép):

1. Bačko Petrovo Selo 28. sír (Yu) (BRUKNER 1968, Tab. 59. 16),
2. Csákberény-Orondpuszta 61. sír (GARAM 1991, Abb. 1. 1),
3. Dunapentele (GARAM 1991, Taf. 1. 1–6),
4. Fajsz-Garadomb 4. sír (7. kép 5–7),
5. Keszthely-Fenekpuszta II. sír (BÓNA 1983, Abb. 13),
6. Kéthely-Melegoldal 3. sír (KÖLTŐ 1991, 3. t. 3–26),
7. Környe 71. sír (SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 10. 71. 17–19),
8. Környe 100. sír (SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 17. 100. 16),
9. Környe 109. sír (SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 19. 109. 40–41),
10. Környe 130. sír (SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 23. 130. 2–6),
11. Környe 151. sír (SALAMON-ERDÉLYI 1971, Taf. 26. 151. 19, 24),
12. Pókaszeptek 56. sír (CS. SÓS 1976, 66),
13. Szeged környéke (GARAM 1991, Abb. 5. 6–7),
14. Szekszárd-Bogyiszlói u. 603. sír (ROSNER 1999, Taf. 39. 603. 1)¹³,
15. Szekszárd-Bogyiszlói u. 605. sír (ROSNER 1999, Taf. 39. 605. 2–4),
16. Szekszárd-Bogyiszlói u. 606. sír (ROSNER 1999, Taf. 40. 606. 2–4).

Egyéb övek és az övviselet. Két sír (A és 3. sír) kivételével valamennyi temetkezésnél volt övre utaló lelet a sírban: két esetben (2. és 5. sír) az előkerült

¹² A szerző megállapítása az arany és ezüst álcstok használati idejével kapcsolatosan, miszerint "...Zwischen dem Gebrauch der goldenen und silbernen Pseudoschnallen kann keine scharfe Grenzlinie gezogen werden..." (GARAM 1991, 76), szerintünk a síregyüttesek közelebbi vizsgálatával jelentősen módosítható, azonban ez további vizsgálatokat igényel.

A feldolgozásra került leletektől távol esik az ezüst álcstok másik csoportja, az öntött, sima ezüst darabok. Ismereteink szerint a Kárpát-medencéből eddig két példány ismert: a csataszígi magányos sírból (KÜRTI-MENGHIN 1985, Abb. 48) és Kiskunhalas-Rekettyepusztáról (HAMPEL 1902, 307). Leletösszefüggéseik ismeretének hiányában kronológiai besorolásuk bizonytalan, azonban eredetük kérdéséhez sokasodó keleti párhuzamaik egyre közelebb vihetnek. Legutóbb a gaponovói kincslelet feldolgozásában kerültek felgyűjtésre a jó minőségű, öntött ezüst álcstok (GAVRITUHIN-OBLOMSZKIJ 1996, 33–35). A Kijevtől kb. 250 km-re északkeletre, a Szejm folyó partján előkerült, 411 darabból álló leletben tíz db. jó minőségű ezüstdből készült, öntött, sima ezüst álcstok került elő (GAVRITUHIN-OBLOMSZKIJ 1996, Ris. 27–28). A leletet az orosz kutatók az 5–7. századra keltezik (GAVRITUHIN-OBLOMSZKIJ 1996, 96–108). E kincslelettel tovább gyarapodott azoknak a leleteknek a száma, amelyek a sima, ezüst álcstok Martinovka-kultúrához való kötését erősítik.

¹³ Garam Éva katalógusában Szekszárd-Keselyűs lelőhelynéven szerepel a három szekszárdi sír (GARAM 1991, 68), mi az azóta megjelent monografikus feldolgozás szerint adjuk az elnevezést.

egy-egy csat alapján sima, veret nélküli övekre gondolhatunk, míg a többi sírnál (A, C és 1. sír) joggal feltételezhetjük azt, hogy közép-ázsiai szokás szerint (LÁSZLÓ 1955, 219–238) kettős övet viseltek.

Az 5. sírból a bal medencéről csontból faragott csat (9. kép 6) került elő. A nagy mesterségbeli tudást igénylő, állatcsontból készített csatok a korai avar leletanyag keleti rétegéhez tartoznak, ritkán előforduló tárgytípus. Formájuk általában hasonló: egyik végük téglalap alakú, rajta ovális vagy kör alakú áttöréssel, a másik pedig lekerekített, kör vagy T alakú áttöréssel. A fajszi csat kialakítása ezektől annyiban tér el, hogy a két áttörés egy összeszőkülő résszel összeér, amibe a két oldalán található furat segítségével illesztették be a szintén csontból faragott pecket. A népvándorlás kori csontcsatjaink közt egyaránt ismerünk pecekkel ellátott (Bölcske — SZELLE 1891, 254) és pecek nélküli (Szegevár-Oromdűlő 1. sír — LÖRINCZY 1991, 128, II. t. 8, Szekszárd-Bogyiszlói u. 193. sír — ROSNER 1999, 32, Taf. 15. 193. 7) darabokat is. Az előkerülési helyük alapján hevedercsatként funkcionáltak a lószerszámhoz kapcsolódva, vagy pedig övcsatként, kevésbé valószínű, hogy az övről lelógó akasztóhorogként (MESTERHÁZY 1969, 243). Esetünkben az előkerülési hely — a bal medencecsont —, a szintén csontból készített, elhegyesedő pecek és az erős kopásnyom alapján kétséget kizáróan használatban lévő csatról van szó, ami derékövet kapcsolt össze.

Az A sírban a préselt, fonatdiszes bronz övvereteken kívül előkerült sima bronz kisszíjvég (2. kép 9) alapján két övet valószínűsíthetünk. A C sír leletei között található ezüst szíjvégek közül a lemezes nagyszíjvég (3. kép 6), a vele megegyező szélességű kisszíjvég (3. kép 5) és a pajzs alakú sima bronzveret (3. kép 1) tartozhatott egy övgarnitúrához, míg a másik három, jobb minőségű ezüsből készített, bordázott pánttal záródó keskenyebb kisszíjvég (3. kép 2–4) egy másik veretes öv tartozéka lehetett. Ez volt a fegyveröv, amiről a hasonló bordázott pántokkal díszített kard, az ezüstszerelések tör, az íj, valamint a nyíltartó tegez csüngött le.

Az 1. sírnál szintén joggal feltételezhetjük, hogy két övvel temették el a fegyveres harcost, hiszen a bronzból készített, pajzs alakú, halszálla mintás övveret (6. kép 2) aligha tartozott az egészen kis méretű rossz ezüsből készített kisszíjvégekhez (6. kép 3–4), mert a korai, kettőspajzs alakú veretekkel jellemezhető övek sokkal inkább a rövid és széles kisszíjvégek jellemzők (GARAM 2000, 380). Az a valószínűbb, hogy ezek a kicsiny szíjvégek a szintén

ezüst, hiányosan megmaradt, talán kettőspajzs alakú verethez (6. kép 5) tartoztak, s együttesen az íjat tartó fegyverövet díszítették. A gerincoszlopon előkerült ovális bronzcsat a préselt bronzszerelések övet zárhatta (6. kép 7).

Szintén két övet viselt a 4. sír halottja: a bronzcsattal záródó és préselt ezüst álcsatokkal (7. kép 5–7) díszített övet és egy veret nélküli, téglalap alakú vascattal (7. kép 17) záródó másikat. A harcos íját, tegezét az álcstatos övön hordhatta, míg a másik egyszerű, a ruházatot összefogó öv lehetett.

Ékszerek

Mindössze két sírból került elő ékszer. Az 5., női sírban mindössze három gyöngy (9. kép 2–4) került elő: a bal lapockacsonton egy kopott, barna alapon három sárga szemmel díszített, és a bal könyök belső oldalánál két halványsárga, lapított gömb alakú opak gyöngy. A néhány szem gyöngy felfűzése mögött ősi bajelhárító rítust feltételezhetünk (BÓNA 1979, 30).

A 6. század végére, 7. század második harmadára keltezhető, kissé lapított gömb alakú, fekete alapon fehér, ritkábban sárga szemes gyöngyök nemcsak a korai avar leletanyagban találhatók meg, de széles körben elterjedtek a nyugat-európai főbb gyöngykészítő műhelyek vonzáskörzetében is (PÁSZTOR 1995, 73). Esetünkben a vele együtt lévő sárga, lapított gömb alakú gyöngyök az egész 7. században elterjedtek.

Az egyetlen fülbevaló az álcstatos öves, fegyveres férfi sírjából (4. sír) került elő: a koponya két oldalán egy-egy kerek átmetszetű ezüsthuzalból hajlított, nyitott fülkarika (7. kép 2–4) volt. A jobb oldali mellett ezüst lemezgömbjének töredékei is előkerültek. A sírban eltemetett halott mellékletei (ezüst álcstatos öv, íj, nyílcúcsok, csontbogaró) alapján közösségének rangosabb tagjai közé tartozhatott. A korszak gazdagabb férfitemetkezéseiben nem ritka a fülbevalók előfordulása, a legrangosabbakéban (Kunszentmiklós-Bábonny, Bócsa, Szentendre 1. sír, Kecskemét-Sallai utca stb.) éppen a nagylemezgömbös fülbevalók fordulnak elő.

Az ékszertípus viselésének divatja átöleli az egész korai időszakot, sőt nem ritkán a 7. század harmadik harmadára keltezhető négyszögletes lemezes és rozetta alakú veretekkel díszített közép avar övgarnitúrasírok társaságában is előfordul.

Fegyverek

A tárgyalt nyolc sír közül három kivételtől eltekintve valamennyiben került elő fegyver. Az A sír leleteit a munkások adták elő, a 3. sírt a bányászat során gyakorlatilag megsemmisítették. Ezeken kívül tehát csak a 2. sírban nem volt fegyver. A fennmaradó négy sír esetében azonban feltűnően sok a fegyvermelléklet.

Ezüstszerelések kard (11. kép 2). A C sírből származó vaskard egyértelműen a kora avar kardok domináns típusába, az egyenes, egyélű, keresztvas nélküli csoportba tartozik. A kardhoz tartozó ezüstszerelések töredékessége és hiányossága azzal magyarázható, hogy a leleteket a munkások találták meg, és nem önként szolgáltatták be a múzeumba. Mindennek ellenére valamennyi előkerült darabnak az eredeti helyét valószínűsíthetjük.

A kard teljes hossza 77,5 cm volt, ebből markolata 7 cm. Téglalap keresztmetszetű markolatvasát a penge szerves folytatásaként, vagyis a pengével egy alaplóból alakították ki. A markolaton az egykori fatokra utaló famaradványok láthatók, azonban ennek a faborításnak a markolatvashoz való rögzítéséről nincs adatunk. Mivel a markolatnyél hosszúsága kisebb, mint az átlagos tenyér szélessége mértéke, ezért valószínűleg a markolat farészre hosszabb lehetett a markolatvasnál.

A kard penge hossza 70,5 cm volt, ami lényegesen rövidebb, mint a korszakban ismert hasonló típusú kardok leggyakoribb hosszúsága (83,1–95,9 cm), s 2,8 cm-es pengeszélessége is a leggyakoribb szélességi adatok (3–3,9 cm) alatt marad (SIMON 1991, 270–271). Kardunkhoz méretben legközelebb a Szekszárd-Bogyiszlói út 350. sírjából (ROSNER 1999, 48–49, Taf. 24. 350. 14) előkerült, kb. 70 cm hosszú, hasonló típusú kard áll.

A keskenyedő penge a foka felé ívelten lekerekített. A pengén lévő famaradványok a kardtokra utaltak, amit valószínűleg valamilyen bőrrel borítottak és csak ezután kerültek rá az ezüstlemezből kinyírt és összeforrasztott díszítések. Mivel a szép számmal ismert P/D-füles, fémszerelések kardoknál a díszítés rendszere meglehetősen egységes (SIMON 1991, 276), ezért az ezüstszerelések feltehetően a következő módon díszítették a kardot. A két darab, sima ezüstlemezből kinyírt D alakú fül (4. kép 9–10) rendelkezése egyértelmű. Ezekhez a fabéletek hátsó oldalán

szintén tartozhattak hasonló D alakú veretek, azonban ezek előkerüléséről vagy elporladásáról nincs adatunk. Mivel az ismert kardfüggesztők szinte kivétel nélkül a kardhüvely elől nézetbeli jobb oldalán, közvetlenül a hüvelytorkolatnál vagy kissé lentebb és a tok közepe táján nyertek elhelyezést (SIMON 1991, 278), ezért nincs okunk esetünkben ezeket máshová helyezni.¹⁴ A kardtokhoz ezeket két-két bordázott rögzítőpánttal erősítették fel, amelyből csak egy U alakban meghajlított pánt (4. kép 11) került elő, az is hiányosan. A függesztők melletti tokrészek díszítetlenek voltak.

Arról nincs adatunk, hogy az övre hogyan lehetett felfüggesztve a kard. Ezzel kapcsolatosan a régészeti irodalomban két megoldási lehetőség is felmerült: Fettich Nándor a zsámboki 2. sír kardja esetében a függesztőfülek belsőjét kitöltő fabéllelhez rögzített fémpántot rekonstruált (FETTICH 1926, 4), amire kevés adatunk van (Kishegyes/Mali Idoš 84. sír (Yu), Tápé 11. sír, Tiszavárkony-Hugyinpart 84. sír, Vác-Kavicsbánya 301. sír). Ez a megoldás nyilvánvalóan inkább a díszítetlen kardoknál lehetett gyakori, s vélhetően gyakran a korrózió áldozata lett a sírban. Ezzel szemben a nemesfém veretes kardoknál gyakran alkalmazott megoldás a bélésfához rögzített kengyelszerű pánt alkalmazása (SIMON 1991, 32). Esetünkben a füleken látható szegecshegyek alapján mindkét megoldás elképzelhető.

A három bordázott peremű hüvelyborítás elhelyezkedését a tápéi kardhoz hasonlóan képzelhetjük el (SIMON 1991, 31): a leghosszabb és egyben legkisebb átmérőjű dísz (4. kép 8) egészen biztosan a hüvely kissé keskenyedő végét borította, a két azonos átmérőjű veret pedig vélhetően a markolaton vagy annak közelében a tokon volt, mert az ásatási napló bejegyzése szerint „... ezüstveretes és ezüstmarkolatos kard...” került elő. A rövidebb (4. kép 6) esetlegesen a markolat végén kerülhetett felszerelésre, a hosszabbat (4. kép 7) pedig a tokra, a két fül közé, középre rekonstruáljuk, így adva meg a kard ezüstdíszének ritmusát. Az ismert esetek többségében az egyenes végű markolat tetejét sima, a markolatverethez illő, odaforrasztott lemez zárja, aminek egykori megléte a fajsi kard esetében is joggal vetődik fel.

Összességében a C sír ezüstszerelések kardjáról tehát megállapítható, hogy mérete lényegesen elmarad a korszak többi kardjának méretétől, díszítése azonban beleillik a többi hasonló típusú kard dí-

14 Kivételt a Bačko Petrovo Selo 28. sírjának bronzszerelések kardja jelent, ahol a két P alakú tartófül a hüvelytorkolatnál, egymással szemben, ellentett helyzetben került elő (BRUKNER 1968, 172, Taf. LIX. 1).

szítésének rendszerébe. Míg az egyenes, egyélű, keresztvas nélküli kardok nagyjából egyenletes szórtságot mutatnak a korai avar településterületen belül (SIMON 1991, 2. kép), addig a fémszerelések kardok területi elhelyezkedése között különbségek figyelhetők meg: az aranszerelések, háromívű függesztőfüles kardok az arany álcátok előfordulási területén, a Duna–Tisza közének középső részén találhatók, ezzel szemben az ezüst-, bronzszerelések, P/D-füles kardok elterjedése pedig a többi közép-ázsiai eredetű tárgy elterjedési területével esik egybe, előfordulásuk a Tisza–Maros–Aranka szögben, Északkelet-Dunántúlon és a Balatontól délre lévő helyeken sűrűsödik (13. kép 2). Ezek köre bővíthető tehát a Fajsz-Garadomb C sír kardjával. Előfordulásuk az egész kora avar időszakot felöleli (SIMON 1991, 281).

P/D-füles kardokat tartalmazó temetkezések a Kárpát-medencében (13. kép 2):

1. Aradka/Aradac 46. sír (Yu) (NAGY 1959, Taf. VIII. 1),
2. Budapest XXI., Csepel-Kavicsbánya (FETTICH 1926, Pl. V. 1–4; NAGY 1998a, Taf. 120),
3. Bačko Petrovo Selo 28. sír (Yu) (BRUKNER 1968, T. LIX. 1),
4. Csanytelek A sír (KÜRTI 1990, 1. kép 18),
5. Csákbérény-Orondpuszta 150. sír,¹⁵
6. Csóka/Čóka I. (45.) sír (Yu) (KOVRIK–KOREK 1960, Fig. 6),
7. Dabas-Paphegy 1. sír (SIMON–SZÉKELY 1991, 3. t. 1–5),
8. Deszk-G 8. sír (CSALLÁNY 1939, I. t. 2–2a, 2. kép 2–2a),
9. Fajsz-Garadomb C sír (4. kép 1–11; 5. kép 1),
10. Gátér 212. sír (KADA 1906, 217),
11. Gátér szórvány (FETTICH 1926, Pl. X. 24–24a),
12. Kishegyes/Mali Idoš 72. sír (Yu) (GUBITZA 1907, 358–359),
13. Kiszombor-O 2. sír (CSALLÁNY 1939, I. t. 1–1a, 2. kép 1),
14. Kölked-Feketekapu-A 107. sír (KISS 1996, Taf. 34. 1, 1a–f),
15. Környe 75. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1971, T. 32. 1, Abb. 4. 1),
16. Környe 99. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1971, T. 32. 2, Abb. 4. 3),

17. Környe 109. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1971, T. 32. 4),
18. Környe 149. sír (SALAMON–ERDÉLYI 1971, T. 32. 3, Abb. 4. 2),
19. Kunmadaras (BÓNA 1983, 11. kép 1–4),
20. Kunpeszér-Felsőpeszéri út (H. TÓTH 1984, 12),
21. Kunszentmiklós-Bábony 2. sír (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, Taf. XXXIII. 1),
22. Mór-Akasztódomb 25. sír (TÖRÖK 1954, 4. kép, IX. t. 1),
23. Páhi-Kenyérvárohalom (FETTICH 1926, VI. t. 8–12),
24. Szárazd (FETTICH 1926, X. t. 1),
25. Szeged-Fehértó-A 16. sír (MADARAS 1995, Pl. 4. 14),
26. Szeged-Fehértó-A 34. sír (MADARAS 1995, Pl. 6. 34. 11),
27. Szeged-Tápé 11. sír (SIMON 1992, 1–5. kép),
28. Szegvár-Sápoldal (BÓNA 1979, 3. kép 1),
29. Szőreg-A szórvány (TROGMAYER 1977, 65),
30. Törökbálint 1. sír (KOVRIK 1957, XVII. T. 1–2),
31. Törökbálint 2. sír (KOVRIK 1957, XIX. T. 27–29),
32. Törökkanizsa/Novi Kneževac (Yu) (HAMPEL 1900, 117),
33. Vértesacsa-Pinceharaszt-dűlő (ArchÉrt 96 (1969) 26),
34. Visznek-Kecskehegy 68. sír (TÖRÖK 1975, Fig. 6. 1, 16),
35. Zamárdi-Réti földek (sírszám nélkül) (RégFüz. Ser. 1. No. 35. 1982, 77),
36. Zamárdi-Réti földek 1493. sír (RégFüz. Ser. 1. No. 46. 1994, 60),
37. Zsámbok 1. sír (GARAM 1983, Abb. 1. 1. 2, Abb. 7),
38. Zsámbok 2. sír (GARAM 1983, Abb. 5. 7. 9, Abb. 6. 3, Abb. 8).

Ezüstszerelések tör (11. kép 1). Szintén a C sírból került elő egy vastör, amelyről töredékessége ellenére megállapítható, hogy hossza lényegesen hosszabb lehetett az egyszerű vaskéseknél megszokottnál. Az egyenes nyélállású, egyenes hátú kés egyélű volt, éle a hegye felé ívelten haladt. A megmaradt pengetöredékek hossza 26,6 cm volt, nyéllel együtt tehát a kés hossza biztosan meghaladta a 30 cm-t.

Arra, hogy a törnek egykor fatokja volt, a pengén látható famaradványok utalnak, arra pedig, hogy

¹⁵ Kiss A.: *Az avar kori fegyverzet kérdéseiről. A tiszavárkonyi avarkori temetőrészlet. (Egyetemi szakdolgozat.)* Budapest 1962, 70.

a tokján ezüstdíszek voltak, az ásatási napló utal: „...egy ezüstlemezzel borított kis tört. A tört faburkolat fedte teljes hosszában, felét borították ezüstlemezzel. A lemez között a famaradványok még látszanak...”.¹⁶ A sírhoz tartozó leletek közül a két ezüstlemezről kinyírt, préselt díszítésű hüvelyborítás (4. kép 1–2) törhöz való tartozását csak valószínűsíthetjük rosszabb minőségű, vékonyabb anyaguk és szerkezetük alapján. Tartozhatnának ugyan az ezüstszerelések kardhoz is, mint pl. a D alakú függesztőfülek melletti tokveretek, hiszen díszített fém-szerelésekre akad jó néhány példa a korszak kardjai között, bár azoknál a térkitöltő minták vagy a függesztőveretek (pl. Kunmadaras, Bócsa, Páhi), vagy a markolatgombon (Kecel, Nagykőrös) fordulnak elő. Kivételt csak a kunágotai kard jelent, ahol az eredetileg bizánci ládikát díszítő lemezek másodlagos felhasználásával kialakított összes veret díszített (LÁSZLÓ 1955, XII. t. 1). Felvetésünknek azonban ellent mondani látszik az, hogy az 5 cm-es szélességű lemezek és a 6 cm-es fülek nem illenek össze. Ezt a különbséget áthidalhatták volna a fülek rögzítését szolgáló bordázott pántok, de ezek egykori meglétének a lemezeken nincs nyoma.

A két ezüstlemez késtokon való elhelyezésének rekonstruálásánál az ásatási napló megjegyzésein kívül kevés kapaszkodónk van, ugyanis a korszak rangosabb temetkezéseiben — gyakran nemesfém szerelések kardok társaságában — előforduló hasonló hosszú vagy harci kések, török (Kunszentmiklós-Bábonny, Bócsa, Budapest-Szőlő köz 2. 26. sír, Cibakháza), tokjának szerelékai más rendszerűek: végeiken ívelt fémkoptató található, a tok tövé-nél és a tok testén bordázott vagy gyöngysordíszes keskeny pántok vannak. A fajsi késtokhoz díszítésében közelállót nem ismerünk.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a hosszú kés feltehetően bőrrel bevont fatokjának unikális díszítését úgy képzelhetjük el, hogy az egyik ezüstlemez közvetlenül a torkolatnál helyezkedett el, míg a másik a tok alsó harmadában ott, ahol a késhegy felé még nem kezdett szűkülni a tok. Mindkét veret körbefogta a tokot, és annak hátoldalán a lemezek lekerekített szélét ráhajtották az egyenes szélekre, majd pedig három szegeccsel rögzítették. Az egyik hüvelyborításnál a rögzítő szegecsnél megmaradt bronz pánttöredék alapján feltételezhetjük, hogy ennek segítségével lehetett a késtok az övre rögzítve.

Íjászfelszerelések. Az 1. (6. kép 14–18) és 4. (8. kép 1–8) sírból korai, keskeny karú íjak csontmervítói kerültek elő rossz megtartású, töredékes állapotban. A sírlapokon rögzített helyzetük alapján mindkét esetben ajzatlanul fektették a halottra az íjakat, az 1. sírban a jobb, a 4. sírban a bal oldalra. Az előbbi esetben az alsó íjvégsontok a bolygatás következtében nem kerültek elő, a felső íjvégsontok és az íjközépesontok egymástól 43 cm-re feküdtek. A 4. sírban a két íjvégsont egymástól 141 cm-re került elő, s távolságuk alapján egy elég nagy méretű fegyverre következtethetünk.

Mindkét esetben tartozott az íjászfelszereléshez karcolatokkal díszített bogozó (6. kép 13; 8. kép 9), amelyek a viseleti helyüknél, a jobb oldalon kerültek elő.

A felszereléshez tartozó nyílcsúcsok azonban már csak a 4. sírből kerültek elő. A három darab háromszárnyú vas nyílcsúcs (8. kép 10–12) a sírleírás szerint a férfi ágyékánál feküdt. Tegezre utaló lelet ugyan nem került elő a sírből, de nem zárhatjuk ki, hogy a nyílhegyek a korszakban megszokott csontlemezes tegeztől eltérő szerkezetű, famerevítő bőrtégezben voltak, amit leoldva az övről a medencére tettek. Ezzel magyarázatot nyerünk arra, hogy a nyílcsúcsok miért nem a tegezviseletnek megfelelő helyen, a jobb combcsont mellett kerültek elő. A temetkezésben a nyílcsúcsok az íjjal és a bogozóval együtt az íjászfelszerelés részét képezték, ezért kétség kívül fegyvermellékletként kerültek a sírba. A halottnak a közösségen belül betöltött rangjára a nyílcsúcsok számából következtethetünk (LÁSZLÓ 1955, 82–83).

Ezen kívül nyílcsúcsok a C sír leletei között is előfordulnak. A hét darab nyílcsúcs (3. kép 7–13) töredékes állapotban került elő, azonban közülük hatot biztonsággal a korai avar emléktárhely belső-ázsiai rétegéhez tartozó, háromszárnyú nyílhegy közé sorolhatunk. A hetedik darabra csak a tuskéje utal (3. kép 11). A két legjobb megtartású nyílcsúcs közül az egyik levél alakú, a szárnyak alsó harmadában egy-egy kerek áttöréssel (3. kép 8), a másik pedig a korszakban gyakran előforduló csapott hegyű típushoz tartozik (3. kép 10). A többi darab igen rossz megtartásúnak bizonyult, ezért típusuk közelebbi meghatározása bizonytalan. A hét db nyílcsúcs esetében valószínűsíthetjük a babonás célú mellékelést, hiszen e szám jelentősége jól adatt a steppei nomád népek hitvilágából. Ugyan-

¹⁶ Az ásatási naplóban törőről történik említés, de a megmaradt töredékek alapján hosszú, ún. harci kés is lehet.

kor a nyilak rangjelző voltára utal az, hogy az íjászfelszerelés egyéb darabjának a leletek közt nincs nyoma. Ezzel a megállapítással azonban óvatossá kell lennünk, hiszen az íj nélkül talált nyilak értékelésével kapcsolatosan már László Gyula felhívta a figyelmet arra, hogy nem minden íjat merevítettek csontlemezekkel, így azok nyomtalanul elenyészhettek a földben, s ezekben az esetekben pedig éppen csak maguk a nyilak utalhatnak az íjászfelszerelésre (LÁSZLÓ 1944, 342, 452). Mivel esetünkben biztos fogódzónk a kérdés eldöntésében nincsen, ezért a C sírra vonatkozóan nem is adhatunk megnyugtató választ a nyílesűcsok funkciójával kapcsolatosan.

Páncéllemez. Két sírból (1. és 5. sír) összesen három darab, vasból készített páncéllamella került elő, valamennyi pikkelypáncélhoz tartozott (6. kép 10–11, 9. kép 5). Az 5. sír esetében előkerülési helye — a koponyán feküdt — alapján gondolhatunk arra, hogy babonás célzattal került a sírba. Az 1. sírban az egyik lamella a csigolyáknál került elő, a másikat pedig a jobb medencénél. Valószínűleg mindkettőt már életében magán viselte az íjászharcos férfi, mágikus jelentőséget tulajdonítva a vasdaraboknak, az egyiket a nyakába akasztva, a másikat a sírban a közelében talált kovadarabok alapján tarsolyában hordhatta. E hiedelem egyaránt gyökerezhetett a vas mágikus erejébe vetett hitben, vagy pedig abban, hogy a kis páncéllemezre átruházták a teljes páncél védő funkcióját.¹⁷

Egyéb mellékletek

A sírokból a fent részletesen tárgyalt lelettípusokon kívül még egy tárgycsoport egykori meglétére következtethetünk: a C, 1. és 4. sírok esetében az öv jobb oldalán lelógó tarsolyokra. A C sír leletei között található 14,4 cm hosszú és 1–1,1 cm szélességű, két végén lekerekített és átlukasztott csont tarsolyzáró (5. kép 7) alapján következtethetünk tarsolyra, hiszen nyugodtan állíthatjuk, hogy nyugvópontonra került e tárgy típus meghatározása (H.

TÓTH 1981, 27–28), még ha a tarsolyok szerkezetének és a tarsolyzárók használatának pontos helyreállításához eddigi megfigyeléseink nem is adnak elegendő támpontot. Az 1. sír esetében a jobb oldalról a szabálytalan ólomkarikán (6. kép 8) keresztül felfüggesztett tarsolyban lehetett a jobb medencénél előkerült három apró kova (6. kép 12) és az ugyanott talált egyik páncéllemez-töredék (6. kép 10), s talán az íjászfelszereléshez tartozó csontbogozó (6. kép 13) is. A 4. sírban a jobb könyöknél előkerült, díszes csontbogozót (8. kép 9) is tarsolyban hordhatta tulajdonosa. Az övre egyéb módon történő felfüggesztést mindkét bogozó esetében problematikusnak látjuk. Ezeken kívül az 5. sírban a bal könyök belső oldalánál, a bordákon előkerült két halvány sárga, lapított gömb alakú gyöngy is lehetett tarsolyban, hiszen egy-két — talán óvó-védő erővel rendelkező — gyöngyszemnek hasonló viselte az avar korban nem ritka jelenség.

Edények. Edény három sírból került elő, de a sírban való elhelyezkedésüket csak az 5. sír esetében ismerjük: a durva, kézzel formált, tojásdad alakú fazék (9. kép 8) a koponya mellett, a sírgödör északi oldalának dőlve került elő. Ezen kívül a lelőhelyről még két, szinte azonos edény került elő: mindkettő világosszürke színű, kiöntőcsöves edény, amelyeket a vállrészen bekarcolt hullám- és párhuzamos vonalkötegekkel díszítettek (2. kép 11; 5. kép 8). Az edények a kiöntőcsöves korsók zömökebb típusába sorolhatók (IB₂/I₁ csoport) (VIDA 1999, Abb. 7).¹⁸ Az edények anyagához hasonló, finoman iszapolt szürke kerámia gyártásával a 6–7. század fordulója óta számolhatunk az avar területen, de az antik és közép-ázsiai hagyományokat egyaránt felmutató kiöntőcsöves edénytípus még a közép avar korban is általánosan fel-felbukkanó típus szinte az egész központi településterületen (VIDA 1999, 56–57). Az előfordulásuk súlypontja egy kelet-pannóniai gyártási helyet valószínűsít, alföldi elterjedésük esetleg az egykori római utak mentén bonyolított kereskedelemmel hozható kapcsolatba (ROSNER 1970, 82).

¹⁷ Az avar kori páncélok átfogó vizsgálata még a szakmai adósságok közé tartozik. A témával kapcsolatos legfontosabb irodalmakat ld. PÁSZTOR 1995a, 2. j.!

¹⁸ Az edénytípusról kutatástörténeti áttekintéssel és átfogóan ld. VIDA 1999, 58–63!

A TEMETŐ KELTEZÉSE ÉS NÉPESSÉGE

Fajsz-Garadombon az előkerült sírok alapján egy, a kora avar korra jellemző nemzetségi/nagycsaládi temetkezési helyet valószínűsíthetünk, melyben a középső, legrangosabb, ezüstszerelések karddal és törrel eltemetett halott (C sír) köré rendeződött a többi temetkezés. A leletek között előforduló nagyszámú fegyvermelléklet alapján joggal feltételezhetjük, hogy e kisebb közösség férfi tagjai katonáskodással foglalkoztak. A sírokból előkerült, az átlagosnál mindenképpen gazdagabb leletanyag alapján a temetőt az avar társadalom szabad, katonáskodó közép- vagy vezetőrétegéhez köthetjük. A kísérőleletek jól reprezentálják a kora avar lelethorizont belső-ázsiai (csontmerevítő íjak, háromlú nyílcsúcsok, páncéllamellák) és közép-ázsiai gyökerű hagyatékát (kettős övek, nagygömbcsüngős fülbevaló, préselt, ezüst álcatok, szürke kerámia és P/D-füles kard) egyaránt.

Az egy, legfeljebb két generáció által használt temetőt a kora avar kor második felére, a 7. század második harmadának inkább az elejére, legfeljebb középre keltezhetjük, nyitását a régészeti leletek alapján a 630-as éveknél későbbre nem tehetjük.

Konstantinápoly 626-os sikertelen ostroma után az avar birodalom hullámvölgybe került, az elkövetkező éveket heves belháborúk határozták meg. Fredegár krónikája arról számol be a 631–632. évek eseményeiről szólva, hogy a Baján halála utáni időszakban a kagáni hatalom meggyengült, és az avar fennhatóság alatt élő bolgárok Kuvratot, Nagy Bulgária fejedelmét akarták a kagáni méltóságra emelni. Lázadásukon azonban a Baján-utódoknak sikerült úrrá lenniük, és helyreállították a törvényes rendet (SZÁDECZKY-KARDOSS 1992, 212). Nagyjából erre az időre tehető, hogy a kagáni székhely kissé északabbra húzódott, valahová a Duna–Tisza közére (KISS 1995, 139), amit a korszak legrangosabb temetkezései mutatnak (Kunbáony, Bócsa stb.). Valószínűleg ezzel hozható összefüggésbe, hogy a Duna–Tisza közén, mintegy körbe véve a központi területet, megjelennek azok a szerényebb kivitelű, ezüstveretes övekkel, ezüstszerelések kardokkal eltemetett, fegyveres harcosok magányos sírjai (Kecskemét-Sallai u., Dabas-Paphegy) és nagycsaládi/nemzetségi temetői (Csanytelek(?), Csepel,

Kunpeszér, Törökbálint, Zsámbok), amelyek körébe Fajsz-Garadomb is tartozik. A fajsi sírokhoz mind a leletanyag (csontmerevítő íjak, P/D-füles kardok, nagylemezgömbös fülbevalók), mind a temetkezési szokások (É–D irányhoz közelítő tájolás, a borbecsavarás) tekintetében igen hasonló a lelőhelytől nem messzire eső kunpeszéri temető I. sírsoportja (H. TÓTH 1984, 11–14). A két temető mongoloid embertani típusa is egyezést mutat. A Kárpát-medencében a kora avar korban mongoloid népesség csak a Duna–Tisza közén tűnik fel (LIPTÁK 1983, 84), melyeknek sorát kibővíthetjük a fajsi lelőhellyel. Kiss Attilának a kunbáonyi sír és a korai avar embertani anyag történeti szempontú vizsgálata során tett megállapítása, amely szerint az ázsiai eredetű kora avar tárgyak elterjedése és a korai mongoloid népessége lakhelyei között jelenleg fennálló ellentmondás úgy oldható fel, hogy az ázsiaiak tartott tárgytípusokat az európai típushoz tartozó avarok hozták magukkal (KISS 1995, 140), óvatosságra int és véleményünk szerint további kutatásokat igényel.

A korai avar korban a források csak egyetlen, a legfőbb méltóságot említik, ami arra utal, hogy ez időben a hatalom egy kézben összpontosult. Persze a kagán egyeduralkodója nem zárja ki a többi méltóság korai meglétét sem. Ahogyan ezekről meglehetősen keveset tudunk, úgy a társadalmi hierarchiával és a hatalom működésével kapcsolatosan is még sok megválaszolatlan kérdésünk van. A Fajsz-Garadombon eltemetett fegyveres férfiak egykori szerepével/feladatával kapcsolatosan sem állíthatunk semmi biztosat, de mivel a temető közvetlenül a Duna bal oldalánál található, úgy véljük, hogy a C sírban eltemetett katonai vezetőt és kíséretét a belviszályok (630/631) megfékezése után egy, a kagáni hatalom szempontjából stratégiai fontossággal bíró dunai átkelőhely védelmére rendelhették.

A Duna–Tisza közéről előkerült, ez ideig még feldolgozatlan leletek sok ponton finomíthatják ismereteinket az avarság Kárpát-medencei történetével kapcsolatban, leginkább éppen a kora avar kor vonatkozásában. A Fajsz-Garadombon előkerült leletek közreadásával e kutatáshoz szerettünk volna hozzájárulni.¹⁹

19 A rajzokért Koncz Margit és Szedő László grafikusoknak mondunk köszönetet. A cikket Lőrinczy Gábor lektorálta, munkáját köszönjük.

IRODALOM

- BALOGH-KÖHEGYI 1999 Balogh Cs. – Köhegyi M.: *Fajsz környéki avar kori temetők I. (A Fajsz-Ártér és a Fajsz-Kétágköz lelőhelyek)* — *Begrabungsstätten aus der Zeit der Awaren in der Umgebung von Fajsz I. (Die Fundorte Fajsz-Ártér und Fajsz-Kétágköz)* Cumania 16 (1999) 247–290.
- BÓNA 1979 Bóna I.: *A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz.* — *Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.* ArchÉrt 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1983 Bóna I.: *A XIX. század nagy avar leletei.* — *Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhundert.* SzMME 1982–83 (1983) 81–160.
- BÖRZSÖNYI 1902 Börzsönyi A.: *Győri temető a régibb középkorból.* ArchÉrt 22 (1902) 12–24.
- BÖRZSÖNYI 1904 Börzsönyi A.: *Győri sírmező a régibb középkorból.* ArchÉrt 24 (1904) 15–41.
- BRUKNER 1968 Brukner, O.: *Čik, Bačko Petrovo Selo.* AP 10 (1968) 170–173.
- CSALLÁNY 1933 Csallány D.: *A kunszentmártoni avar kori ötvössír.* — *Goldschmiedergab aus der Avarzeit von Kunszentmárton (Ungarn).* Szentés 1933.
- CSALLÁNY 1939 Csallány D.: *Kora-avarkori sírleletek.* — *Grabfunde der Frühawarenzeit.* FolArch 1–2 (1939) 121–180.
- FETTICH 1926 Fettich, N.: *Garnitures de fourreaux de sabres du temps des Avars, en Hongrie.* (Separatum.) Paris 1926.
- GARAM 1983 Garam, É.: *Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok.* — *A zsámboki koraavar sírokról.* FolArch 34 (1983) 139–156.
- GARAM 1991 Garam, É.: *Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum.* Bonn 1991.
- GARAM 2000 Garam, É.: *Gürtelverzierung byzantinischen Typs im Karpatenbecken des 6.–7. Jahrhunderts.* Acta ArchHung 51 (1999/2000) 200, 379–391.
- GAVRITUKHIN-OBLOMSKY 1996 Gavritukhin, O. I. – Oblomsky, M. A.: *Gaponovskij Klad i jevo kulturno-istoričeskij kontekst.* — *Gaponovo Hoard and its cultural and historical Context.* Ranneslavjanskij Mir 3. Moszkva 1996.
- GUBITZA 1907 Gubitza K.: *A kishegyesi régibb középkori temető.* ArchÉrt 27 (1907) 346–363.
- HAMPEL 1900 Hampel J.: *Újabb hazai leletek az avar uralom korából.* ArchÉrt 20 (1900) 97–125.
- HAMPEL 1902 Hampel J.: *Régiségek a honfoglalás korából.* — *Alterthümer aus der Landnahmenzeit.* ArchÉrt 22 (1902) 296–316.
- KADA 1905 Kada E.: *Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból.* ArchÉrt 25 (1905) 360–384.
- KADA 1906 Kada E.: *Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból.* ArchÉrt 26 (1906) 207–221.
- KALICZ 1994 Kalicz N.: *A dunántúli (közép-európai) vonaldíszes kerámia legidősebb leletei és a korai Vinča kultúra.* — *Die Ältesten Funde der Transdanubischen (Mitteleuropäischen) Linienbandkeramik und die Frühe Vinča-kultur.* In: A kökortól a középkorig. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 67–84.
- KISS 1995 Kiss A.: *Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírról.* — *Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit.* MFMÉ – StudArch 1 (1995) 131–149.
- KISS 1996 Kiss, A.: *Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2, Innsbruck 1996.
- KOVRIK 1957 Kovrig I.: *Kora avar kori sírok Törökbálinton.* — *Deux tombes avares de Törökbálint.* FolArch 9 (1957) 119–133.
- KOVRIK-KOREK 1960 Kovrig, I. – Korek, J.: *Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Coka).* — *Mogilnyik avarskoj epohi u sz. Csoka.* Acta Arch Hung 12 (1960) 257–297.
- KÖLTŐ 1991 Költő L.: *A kéthely-melegoldali Keszthely-kultúrást temető (Előzetes jelentés).* — *Ein Gräberfeld der Keszthely-Kultur von Kéthely-Melegoldal (Vorbericht).* MFMÉ 1984/85-2 (1991) 171–186.
- KÖNYÖKI 1897 Könyöki I.: *A rékasi sírletről.* ArchÉrt 17 (1897) 359–360.
- KÜRTI-MENGHIN 1985 Kürti, B. – Menghin, W.: *Katalog.* In: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes* 6.–8. Jh. Frankfurt am Main–Nürnberg 1985, 24–86.
- KÜRTI 1990 Kürti B.: *Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról.* SzMME 7 (1990) 79–86.
- LÁSZLÓ 1944 László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1955 László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.* ArchHung 34, Budapest 1955.
- LIPTÁK 1983 Lipták, P.: *Avars and Ancient Hungarians.* Budapest 1983.
- LŐRINCZY 1991 Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető I. sírja.* — *Das Grab I des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő.* MFMÉ 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1992 Lőrinczy G.: *Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás.* — *Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung.* JAMÉ 30–32 (1987–1989) 192, 161–171.
- MADARAS 1994 Madaras, L.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* Das awarische Corpus II. Debrecen–Budapest 1994.
- MADARAS 1995 Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó "A" and "B" Cemeteries.* Das awarische Corpus III. Debrecen–Budapest 1995.

- MAROSI-FETTICH 1936 Marosi A. – Fettich N.: *Dunapentelei avar sírleletek. — Trouvailles avaras de Dunapentele*. ArchHung 18, Budapest 1936.
- MESTERHÁZY 1969 Mesterházy K.: *Népvándorláskori csontcsatok. — Boucles d'os de l' époque des grandes invasions*. ArchÉrt 96 (1969) 242–246.
- NADJ 1959 Nadj, S.: *Nekropola kod Aradca iz ranog sredneg veka. — Die Nekropole bei Aradac aus dem frühen Mittelalter*. RVM 8 (1959) 45–102.
- NAGY 1998 Nagy M.: *Ornamenta Avarica I. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. — Ornamenta Avarica I. Die geometrischen Elemente der awarenzeitlichen Ornamentik*. MFMÉ – StudArch 4 (1998) 377–459.
- NAGY 1998a Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest*. MAA 2, Budapest 1998.
- NAGY 1999 Nagy M.: *Ornamenta avarica II. A fonatornamentika. — Ornamenta avarica II. Die Flechtbandornamentik*. MFMÉ – StudArch 5 (1999) 279–316.
- PÁSZTOR 1995 Pásztor A.: *A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. — Die chronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber*. SMK 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 1995a Pásztor A.: *Előmunkálatok a „budakalászi kora avar kori páncélos katonai réteg” című tanulmányhoz. Újabb adatok az avar kori páncélviselés kérdésköréhez. — Neuere Angaben zum Fragenkreis der frühawarenzeitlichen Rüstungen*. Altum Castrum 4 (1995) 58–78.
- RHÉ-FETTICH 1931 Rhé, Gy. – Fettich, N.: *Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn*. Prag 1931.
- ROSNER 1970 Rosner Gy.: *Újabb adatok Tolna megye avarkori történetének kutatásához. — Neue Beiträge zur Erforschung der awarenzeitlichen Geschichte des Komitats Tolna*. BBÁMÉ 1970, 40–95.
- ROSNER 1999 Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyszlói Straße*. MAA 3, Budapest 1999.
- SALAMON-ERDÉLYI 1971 Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. StudArch 5, Budapest 1971.
- SIMON 1991 Simon L.: *Korai avar kardok. — Frühawarensche Schwerter*. StudCom 22 (1991) 263–346.
- SIMON 1992 Simon L.: *A tápéi korai avar kard. — Das Schwert der frühen Awaren von Tápé*. MFMÉ 1991/1992-1 (1992) 31–35.
- SIMON-SZÉKELY 1991 Simon L. – Székely L.: *Korai avar leletek Dabas (Gyón)-Páphegyről. — Frühawarenzeitliche Funde von Dabas (Gyón)-Páphegy*. MFMÉ 1984/85-2 (1991) 187–204.
- CS. SÓS 1976 Cs. Sós Á.: *Jelentés a pókaszepek ásatásokról. — Report on Excavation at Pókaszepek*. ArchÉrt 100 (1976) 66–77.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1992 Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai I. — Die Quellen der Awarengeschichte I*. Szeged 1992.
- SZELLE 1891 Szele Zs.: *Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben*. ArchÉrt 11 (1891) 239–249.
- H. TÓTH 1981 H. Tóth E.: *A kecskemét-sallai úti avar sírlelet*. SzMMÉ (1981) 11–33.
- H. TÓTH 1984 H. Tóth E.: *Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén*. MKBKM 1984, 10–20.
- H. TÓTH-HORVÁTH 1992 H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkagans*. Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1954 Török Gy.: *Kora avar sírok Mór. — Frühawarenzeitliche Gräber in Mór*. ArchÉrt 81 (1954) 54–60.
- TÖRÖK 1975 Török, Gy.: *The Visznek Cemetery*. In: Garam, É. – Kovrig, I. – Szabó, J. Gy. – Török, Gy.: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary*. Vol. 1. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 305–311.
- TROGMAYER 1977 Trogmayer O.: *Szőreg őstörténete. — Siroške archeologijske uspomene*. In: Szőreg és népe. Szerk.: Hegyi A. Szeged 1977, 51–66.
- VIDA 1999 Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.)*. Varia ArchHung 8, Budapest 1999.

- MAROSI-FETTICH 1936 Marosi A. – Fettich N.: *Dunapentelei avar sírleletek. — Trouvailles avaras de Dunapentele.* ArchHung 18, Budapest 1936.
- MESTERHÁZY 1969 Mesterházy K.: *Népvándorláskori csontcsatok. — Boucles d'os de l' époque des grandes invasions.* ArchÉrt 96 (1969) 242–246.
- NADJ 1959 Nadj, S.: *Nekropola kod Aradca iz ranog sredneg veka. — Die Nekropole bei Aradac aus dem frühen Mittelalter.* RVM 8 (1959) 45–102.
- NAGY 1998 Nagy M.: *Ornamenta Avarica I. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. — Ornamenta Avarica I. Die geometrischen Elemente der awarenzeitlichen Ornamentik.* MFMÉ – StudArch 4 (1998) 377–459.
- NAGY 1998a Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest.* MAA 2, Budapest 1998.
- NAGY 1999 Nagy M.: *Ornamenta avarica II. A fonatornamentika. — Ornamenta avarica II. Die Flechtbandornamentik.* MFMÉ – StudArch 5 (1999) 279–316.
- PÁSZTOR 1995 Pásztor A.: *A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. — Die chronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber.* SMK 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 1995a Pásztor A.: *Előmunkálatok a „budakalászi kora avar kori páncélos katonai réteg” című tanulmányhoz. Újabb adatok az avar kori páncélviselés kérdésköréhez. — Neuere Angaben zum Fragenkreis der frühawarenzeitlichen Rüstungen.* Altum Castrum 4 (1995) 58–78.
- RHÉ-FETTICH 1931 Rhé, Gy. – Fettich, N.: *Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn.* Prag 1931.
- ROSNER 1970 Rosner Gy.: *Újabb adatok Tolna megye avarkori történetének kutatásához. — Neue Beiträge zur Erforschung der awarenzeitlichen Geschichte des Komitats Tolna.* BBÁMÉ 1970, 40–95.
- ROSNER 1999 Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyszlói Straße.* MAA 3, Budapest 1999.
- SALAMON-ERDÉLYI 1971 Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* StudArch 5, Budapest 1971.
- SIMON 1991 Simon L.: *Korai avar kardok. — Frühawarensche Schwerter.* StudCom 22 (1991) 263–346.
- SIMON 1992 Simon L.: *A tápei korai avar kard. — Das Schwert der frühen Awaren von Tápé.* MFMÉ 1991/1992-1 (1992) 31–35.
- SIMON-SZÉKELY 1991 Simon L. – Székely L.: *Korai avar leletek Dabas (Gyón)-Páphegyről. — Frühawarenzeitliche Funde von Dabas (Gyón)-Páphegy.* MFMÉ 1984/85-2 (1991) 187–204.
- CS. SÓS 1976 Cs. Sós Á.: *Jelentés a pókaszepek ásatásokról. — Report on Excavation at Pókaszepek.* ArchÉrt 100 (1976) 66–77.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1992 Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai I. — Die Quellen der Awarengeschichte I.* Szeged 1992.
- SZELLE 1891 Szele Zs.: *Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben.* ArchÉrt 11 (1891) 239–249.
- H. TÓTH 1981 H. Tóth E.: *A kecskemét-sallai úti avar sírlelet.* SzMMÉ (1981) 11–33.
- H. TÓTH 1984 H. Tóth E.: *Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén.* MKBKM 1984, 10–20.
- H. TÓTH-HORVÁTH 1992 H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkagans.* Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1954 Török Gy.: *Kora avar sírok Mór. — Frühawarenzeitliche Gräber in Mór.* ArchÉrt 81 (1954) 54–60.
- TÖRÖK 1975 Török, Gy.: *The Visznek Cemetery.* In: Garam, É. – Kovrig, I. – Szabó, J. Gy. – Török, Gy.: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary.* Vol. 1. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 305–311.
- TROGMAYER 1977 Trogmayer O.: *Szőreg őstörténete. — Sírőke archeologiske uspomene.* In: Szőreg és népe. Szerk.: Hegyi A. Szeged 1977, 51–66.
- VIDA 1999 Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.).* Varia ArchHung 8, Budapest 1999.

**AWARENZEITLICHE GRÄBERFELDER IN DER UMGEBUNG VON FAJSZ.
FRÜHAWARENZEITLICHE GRÄBER VON FAJSZ-GARADOMB II.**

Csilla BALOGH – † Mihály KŐHEGYI

Die Gemeinde Fajsz liegt im Komitat Bács-Kiskun am linken Ufer der Donau, im einstigen Überschwemmungsgebiet. Etwa 2,5 km weit südöstlich vom Dorf entfernt befindet sich der natürliche Zug Garadomb (Abb. 1), auf dem neolithische Siedlungsobjekte und acht awarenzeitliche Gräber freigelegt wurden (Abb. 12. 1). Diese Bestattungen lagen von 1,8 bis 8,7 m weit voneinander. Die Gräber lagen in einer unregelmäßigen Reihe von NW–SO-Richtung. Die Gräber waren NNW–SSO-orientiert, das kann in den westlich von der Theiß liegenden awarischen Siedlungsgebieten für allgemein gehalten werden. Diese Gemeinschaft hatte da ihre Verstorbenen in rechteckigen, sehr schmalen, aber relativ tiefen Schachtgräbern beigesetzt. Die Toten lagen in gestreckter Rückenlage, die Arme befanden sich manchmal auf dem Becken. Mehrere Leichen wurden in ein Tuch oder in eine Lederhülle eng eingewickelt beerdigt.

Für die archäologischen Funde ist die große Zahl und Mannigfaltigkeit der Gürtelbeschläge und Waffen kennzeichnend. Den gepreßten Gürtelbeschlägen mit Flechtbandmuster des Grabes A (Abb. 2. 1–5) ähnliche Beschläge tauchen im awarenzeitlichen Fundmaterial des Karpatenbeckens selten auf (Tabelle 1). Die vollkommenste Garnitur, die aus gepreßten, mit parallelem Flechtbandmuster verzierten Beschlägen besteht, kam in einem Einzelgrab von Rang in Kecskenét-Sallai-Straße vor (H. TÓTH 1981, 13, Abb. 16. 1–9). Zu den Beschlägen von Fajsz könnte eine Hauptriemenzunge vom Pančevo-Typ gehört haben. Aufgrund der Analogien konnten die im Grab A gefundenen Beschläge einen Gürtel verziern, der zur Gruppe der frühawarenzeitlichen Gürtel mit mehreren Nebenriemen und doppelschildförmigen Beschlägen gehört. Die Beschläge mit einer Musterung antik-byzantinischer Herkunft können örtliche Produkte sein, solche kommen im Musterschatz des Goldschmiedes von Gátér vor (KADA 1905, 369). Ihre Verbreitung (Abb. 12. 2) kann mit der Tätigkeit des Goldschmiedes von Gátér in Verbindung gebracht werden (GARAM 2000, 387), und sie wurden nicht früher als das zweite Drittel des 7. Jahrhunderts hergestellt (H. TÓTH 1981, 32; GARAM 2000, 387).

Der Mann hatte im Grab 4 zwei Gürtel um seinen Leib. Einer der Gürtel wurde mit Pseudoschnallen verziert, die aus Silberblech gepreßt wurden und in schlechtem Zustand erhalten blieben (Abb. 7. 5–7). Trotz der Bruchstückhaftigkeit der Gürtelzierden kann die einstige Form der Beschläge rekonstruiert werden (Abb. 10): Sie bestanden aus zwei selbständigen Teilen, aus einem schildförmigen oberen und einem schnallenkopfförmigen unteren Teil.

Gepreßte silberne Pseudoschnallen sind im Karpatenbecken gegenwärtig auf zehn Fundorten in 17 Gräbern bekannt. Die meisten Stücke kamen eindeutig die Donau entlang in Transdanubien vor (Abb. 13. 1). Im Gegensatz zu den goldenen Pseudoschnallen und ihren Nachahmungen, kann eine rangzeichnende Rolle den silbernen, gepreßten Exemplaren, die in den Gräbern in wechselnder Zahl — von 2 bis 12 St. — vorkommen, nicht beigemessen werden. Hinsichtlich des Ursprungs des zum frühen Fundhorizont

des Awarentums gehörenden Beschlagtyps beweist Éva Garam in Verbindung mit dem Fund von Borizár überzeugend, daß die Vorbilder in Mittelasien zu suchen und die im Karpatenbecken vorgekommenen Exemplare an den Nachlaß mittelasiatischen Ursprungs der ersten einziehenden Generation zu knüpfen sind. Zugleich hält sie aufgrund mancher, in den Gräbern der Goldschmiede von Adony und Gátér gefundenen Preßformen ihre örtliche Herstellung für wahrscheinlich (GARAM 1991, 73).

Unseres Erachtens gab es der mittelasiatischen Sitte (LÁSZLÓ 1955, 219–238) entsprechend wahrscheinlich einen doppelten Gürtel in den meisten Gräbern.

Im Gegensatz zu den beschlagverzierten Gürteln kamen in den behandelten Gräbern sehr wenige Schmucksachen zum Vorschein. Im Frauengrab 5 fand man drei Perlen (Abb. 9. 2–4), und im Grab 4, in dem der bewaffnete Mann einen Gürtel mit Pseudoschnalle hatte, gab es ein Ohrgehänge mit einem großen silbernen Kugelhänger (Abb. 7. 2–4). Die vorgekommenen Schmucksachen leisteten keine sichere Hilfe zu einer genaueren chronologischen Bestimmung.

Ausgenommen drei von den acht Bestattungen stieß man auf auffallend viele Waffen in allen Gräbern.

Das im Grab C vorgekommene Eisenschwert gehört eindeutig zum dominanten Typ der frühawarenzeitlichen Schwerter, für den die geraden, einschneidigen Exemplare ohne Parierstange kennzeichnend sind. Der Größe nach steht das im Grab 350 von Szekszárd-Bogyiszlói-Straße gefundene, etwa 70 cm lange Exemplar ähnlichen Typs (ROSNER 1999, 48–49, Taf. 24. 350. 14) unserem Schwert am nächsten. Die Lage der aus Silberblech ausgeschnittenen Zierden auf unserem Schwert wurde aufgrund der bekannten Schwerter mit P/D-förmigem Hängeglied rekonstruiert (Abb. 11). Das Verbreitungsgebiet der Schwerter mit Silber- und Bronzezierden und P/D-förmigem Hängeglied stimmt mit dem der anderen Gegenstände mittelasiatischen Ursprungs überein, in der größten Zahl sind sie im Tisza–Maros–Aranka-Winkel, im nordöstlichen Transdanubien und südlich des Plattensees bekannt (Abb. 13. 2).

Ebenfalls im Grab C kam ein Eisendolch vor, dessen Hülse Silberzierden aufwies (Abb. 4. 1–2). Unserer Rekonstruktion nach befand sich eines der gepreßten Silberbleche unmittelbar an der Mündung und das andere Stück auf dem unteren Drittel der Hülse (Abb. 16).

In den Gräbern 1 und 4 (Abb. 6. 14–18; Abb. 8. 1–8) kamen die Knochenversteifungen von frühen Bogen mit schmalen Arm in schlechtem, bruchstückhaftem Zustand zum Vorschein. In beiden Fällen wurde der Bogen nicht aufgespannt auf den Toten gelegt, im Grab 1 auf die rechte, im Grab 4 auf die linke Seite. In beiden Fällen gehörte auch ein ritzverzierter Knotenlöser (Abb. 6. 13; Abb. 8. 9) zur Ausrüstung des Bogenschützen. Pfeilspitzen (Abb. 8. 10–12), die auf den Rang des Toten in der Gesellschaft hinweisen, kamen aber nur im Grab 4 vor (LÁSZLÓ 1955, 82–83). Unter den Funden des Grabes C sind Pfeilspitzen ebenfalls zu finden (Abb. 3. 7–13), in diesem Falle nehmen

wir den abergläubischen und rangzeichnenden Zweck des Beigebens an. In zwei Gräbern (Gräber 1 und 5) kamen insgesamt drei Panzerlamellen vor (Abb. 6. 10–11; Abb. 9. 5), die wahrscheinlich ebenfalls aus abergläubischem Grund den Toten beigegeben wurden.

Erwähnenswert sind noch die auf die vom Gürtel rechts herunterhängenden Taschen hinweisenden Spuren in den Gräbern C, 1 und 4 (Taschenverschluß — Abb. 5. 7; Flintsplittern — Abb. 6. 12).

Die hiesige Gemeinschaft legte in drei Fällen je ein Gefäß den Toten bei, so einen groben, handgemachten, eiförmigen Topf (Abb. 9. 8) und zwei hellgraue Ausgußgefäße gleicher Form (Abb. 2. 11; Abb. 5. 8).

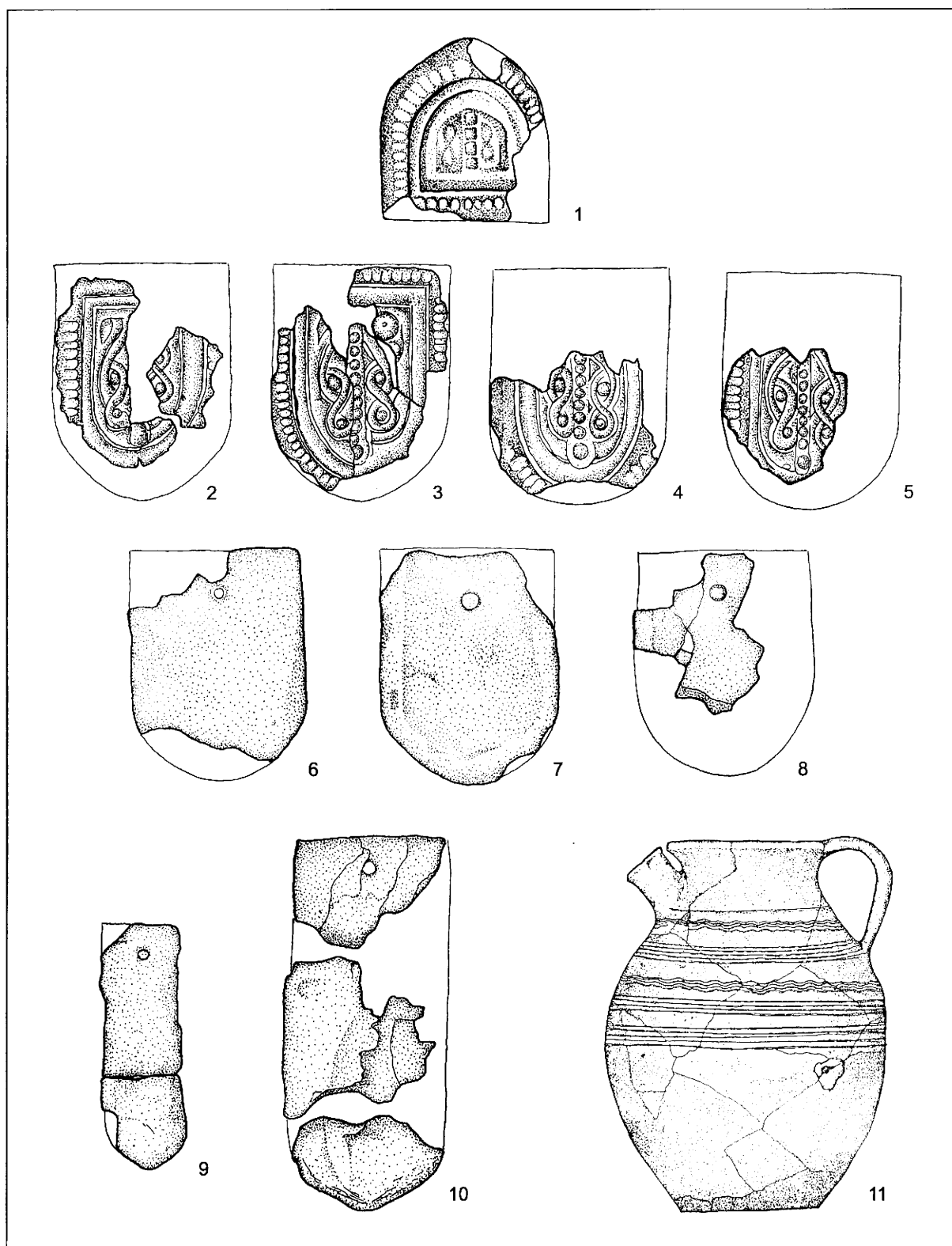
Die in Fajsz-Garadomb vorgekommenen Gräber gehören zum Bestattungsort eines Geschlechtes bzw. einer Groß-

familie, wo die Bestattungen um den, in der Mitte begrabenen Toten von höchstem Rang (Grab C) angeordnet wurden. Die große Anzahl der Waffenbeigaben unter den Funden weist auf den militärischen Charakter der Männer dieser Gemeinschaft hin. Mit Hilfe des in den Gräbern vorgekommenen, relativ reichen Fundmaterials kann dieses Gräberfeld an die freie, militärische Mittel- oder Führungsschicht der awarischen Gesellschaft geknüpft werden. Das von einer, höchstens von zwei Generationen belegte Gräberfeld können wir in die zweite Hälfte der Awarenzeit, eher an den Anfang, höchstens in die Mitte des zweiten Drittels des 7. Jahrhunderts datieren, die ersten Belegungen fanden aufgrund der archäologischen Befunde nicht später als die 30er Jahre des 7. Jahrhunderts statt.

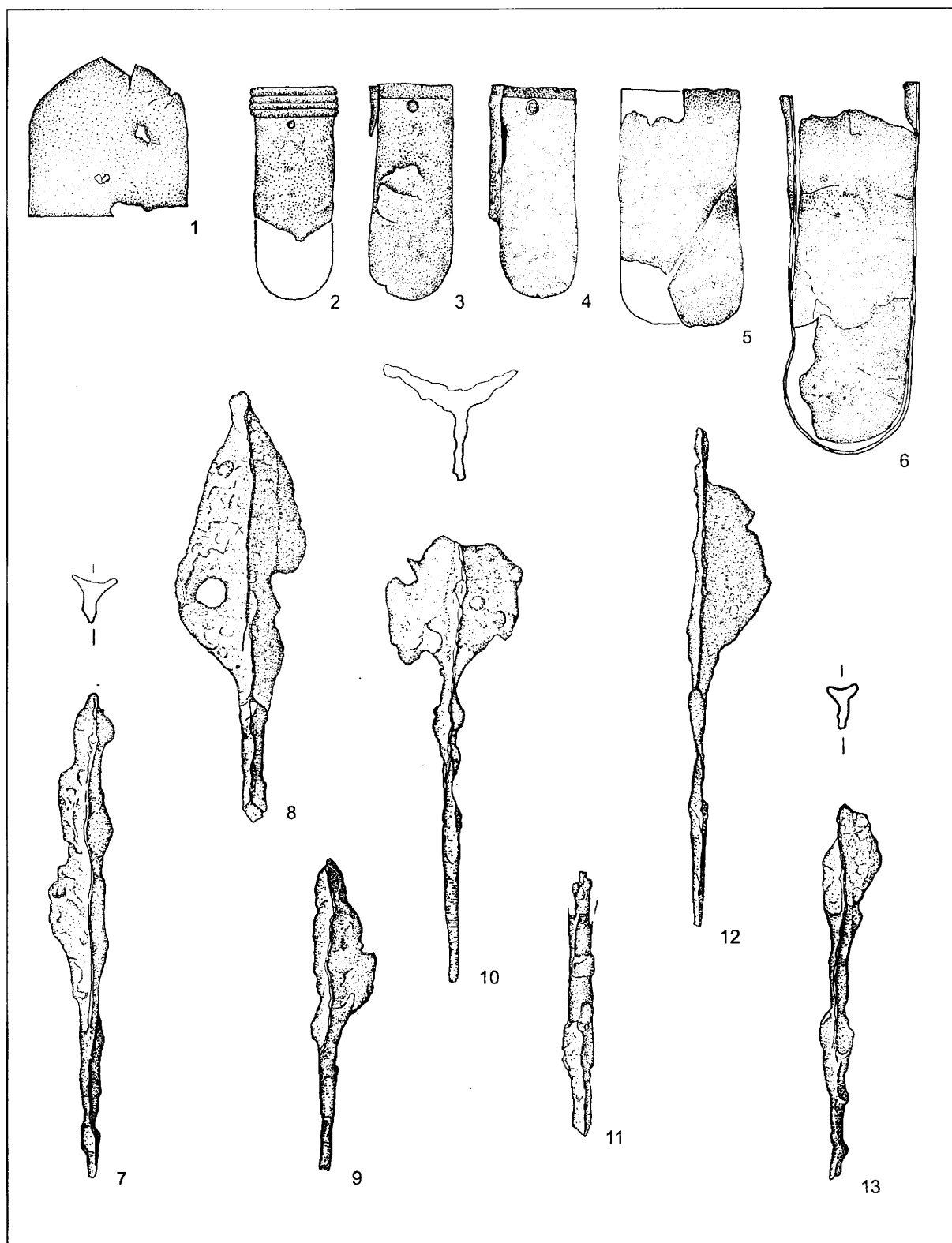
Übersetzt von Katalin H. SIMON

Balogh Csilla
6701 Szeged
Móra Ferenc Múzeum
Pf. 474
E-mail: cs_balogh@mfm.u-szeged.hu

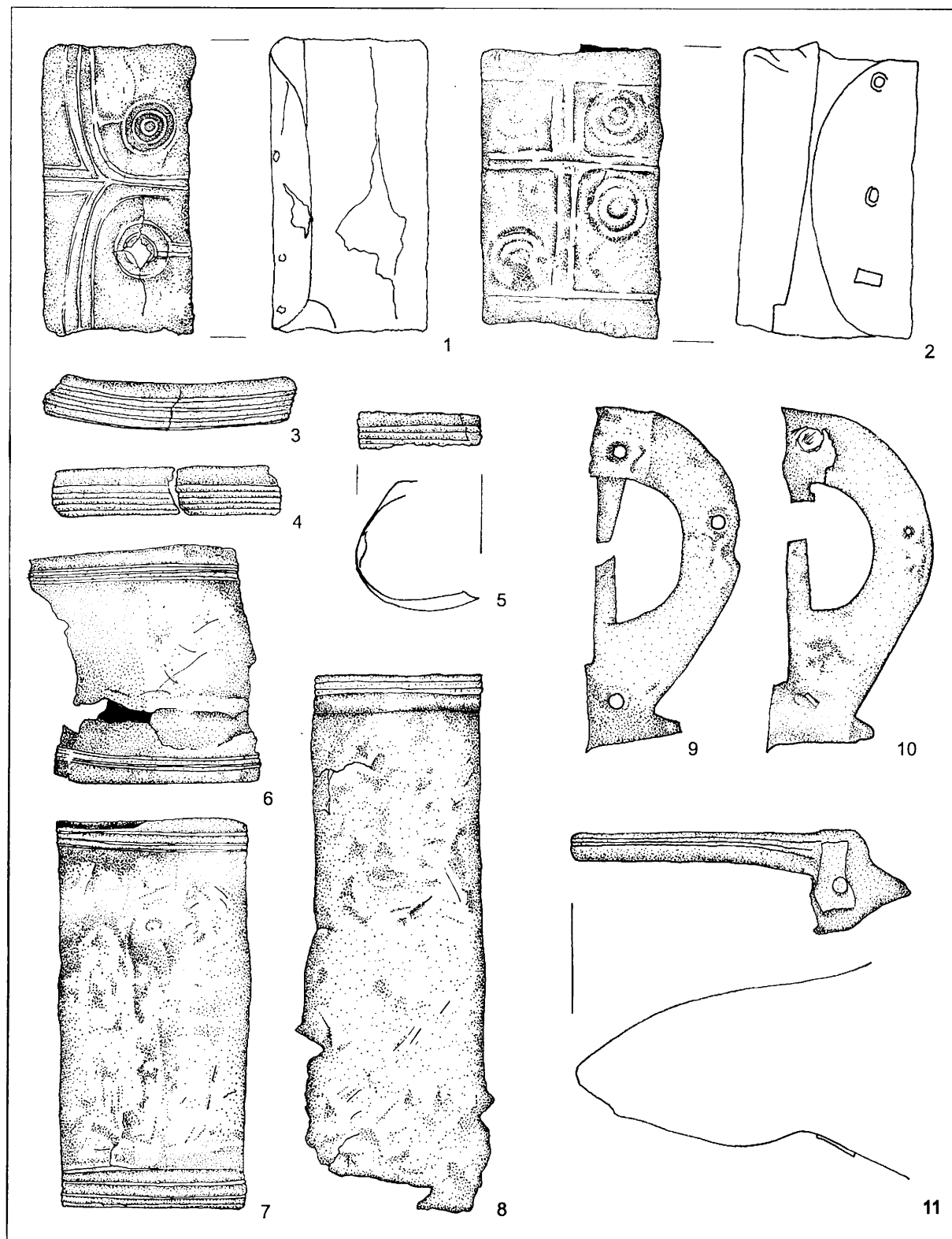
† Kőhegyi Mihály
Türr István Múzeum
6500 Baja
Deák F. u. 1.

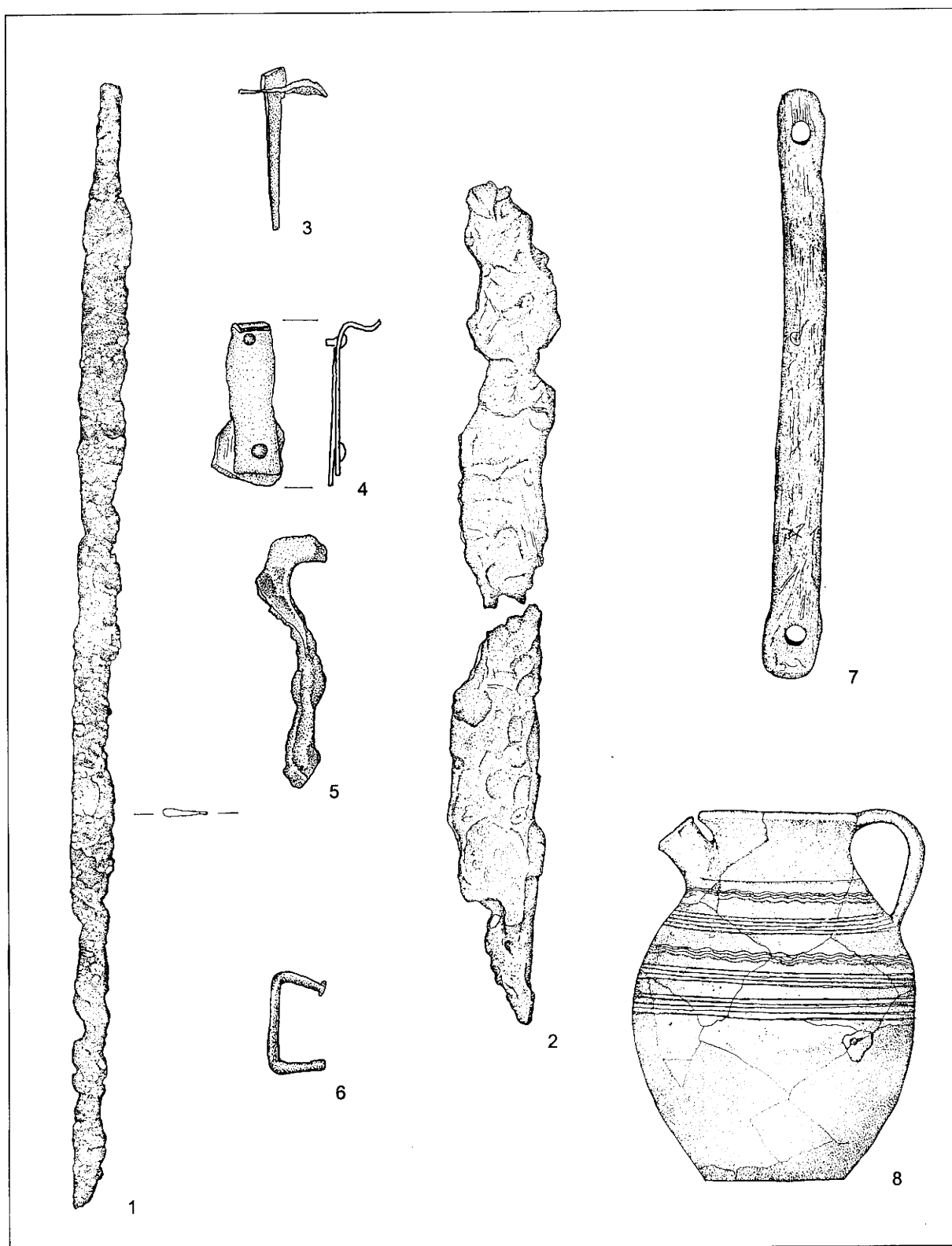
2. kép: Fajsz-Garadomb A sír — Abb. 2: Fajsz-Garadomb, Grab A

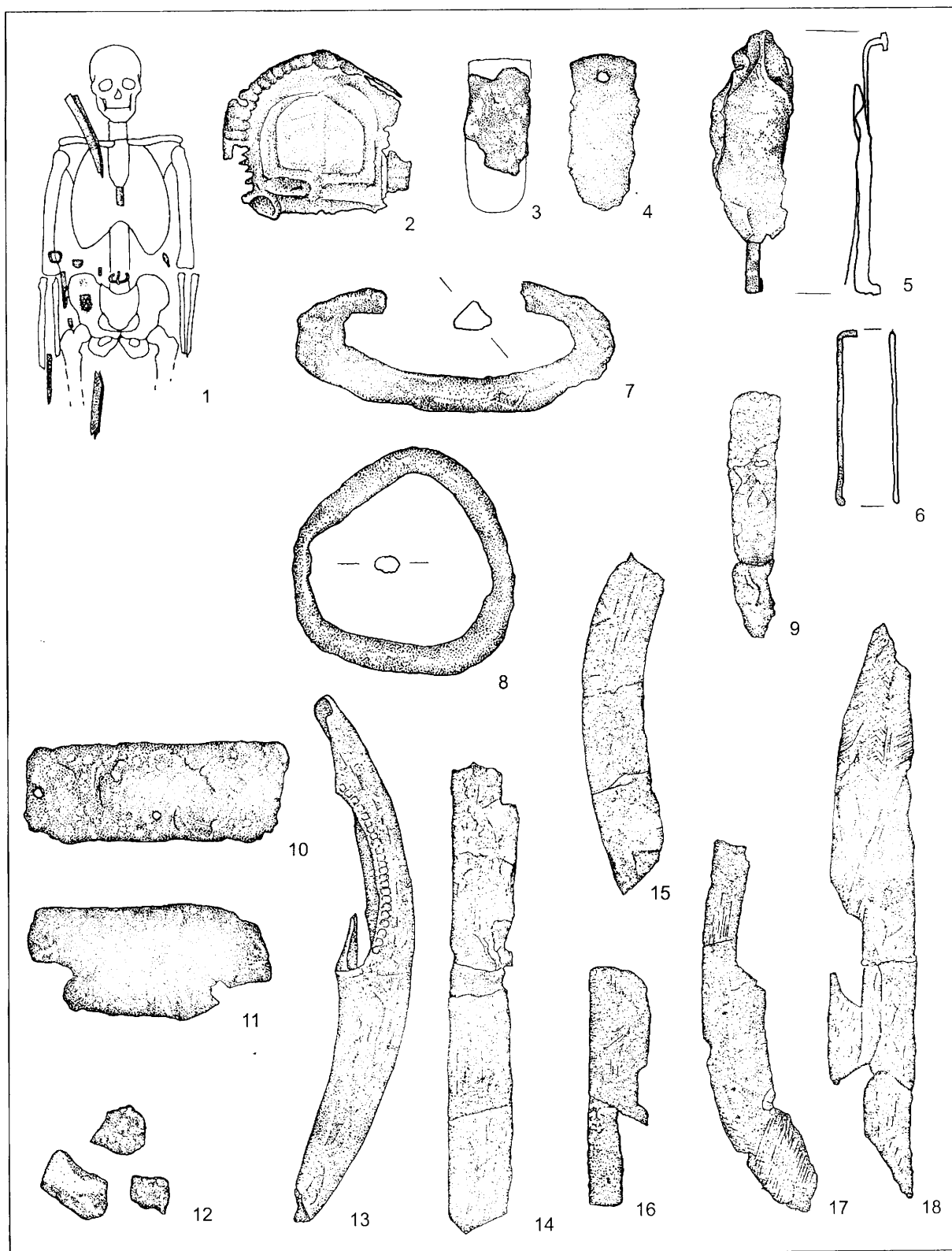
3. kép: Fajsz-Garadomb C sír — Abb. 3: Fajsz-Garadomb, Grab C

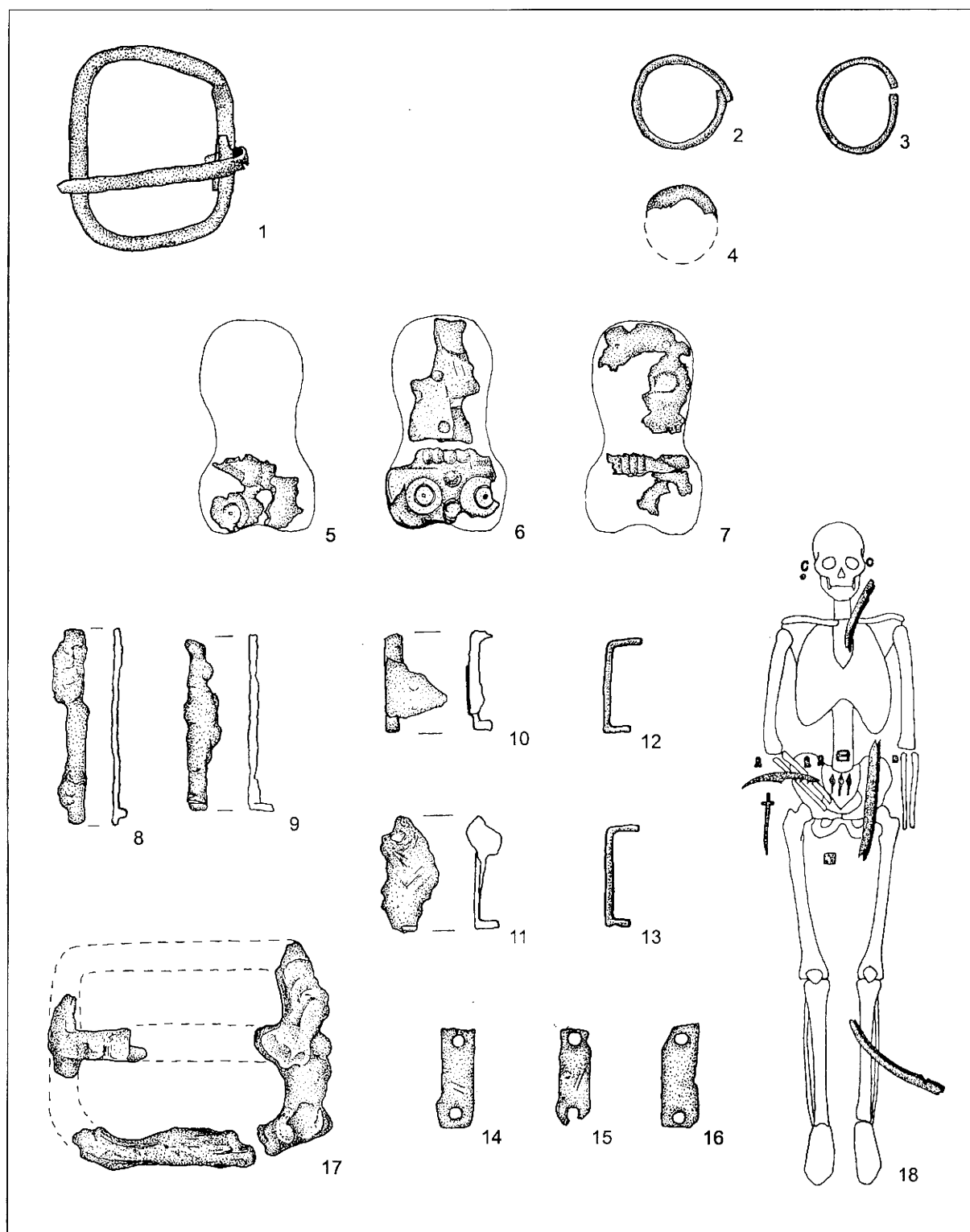
4. kép: Fajsz-Garadomb C sír — Abb. 4: Fajsz-Garadomb, Grab C

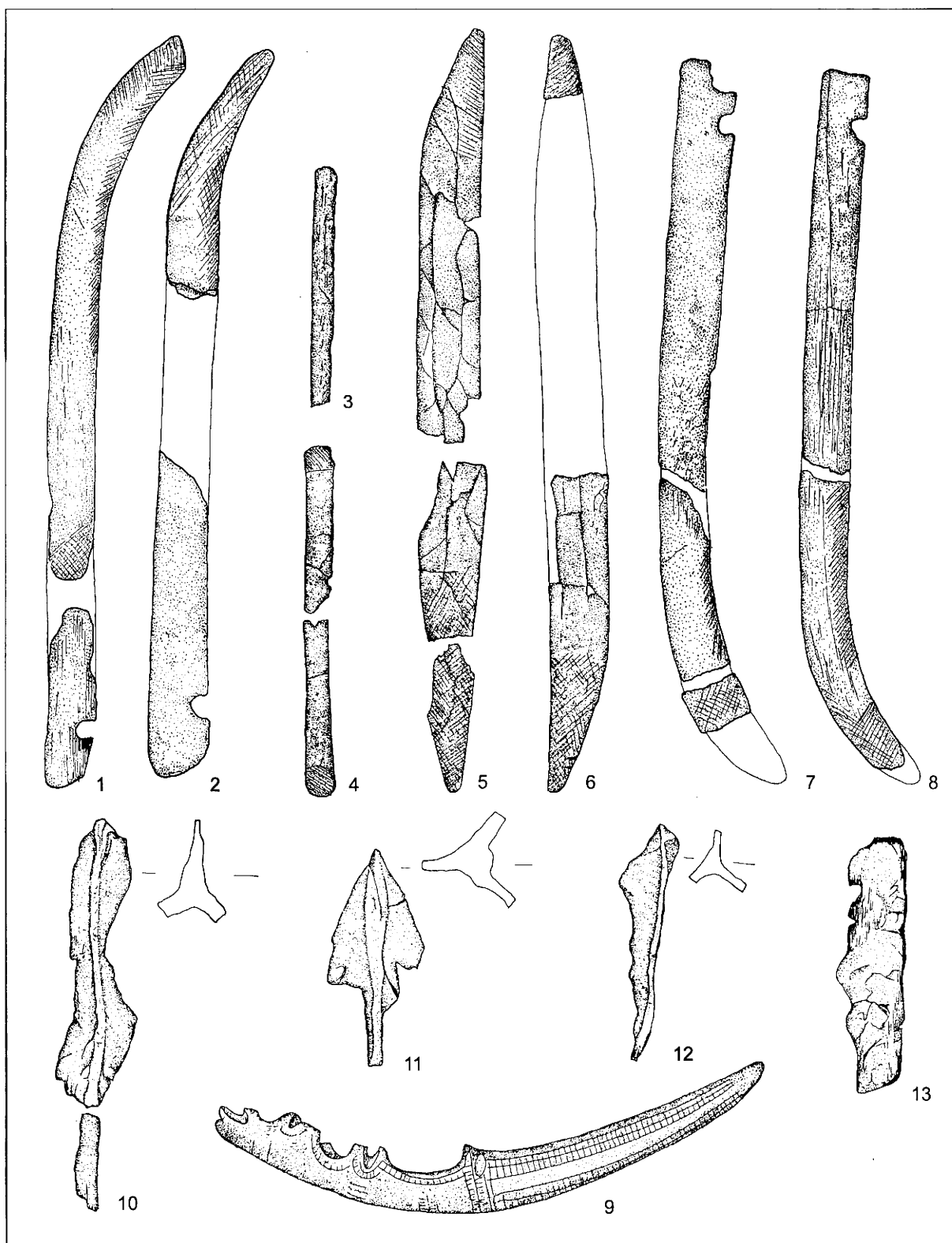
5. kép: Fajsz-Garadomb C sír — Abb. 5: Fajsz-Garadomb, Grab C

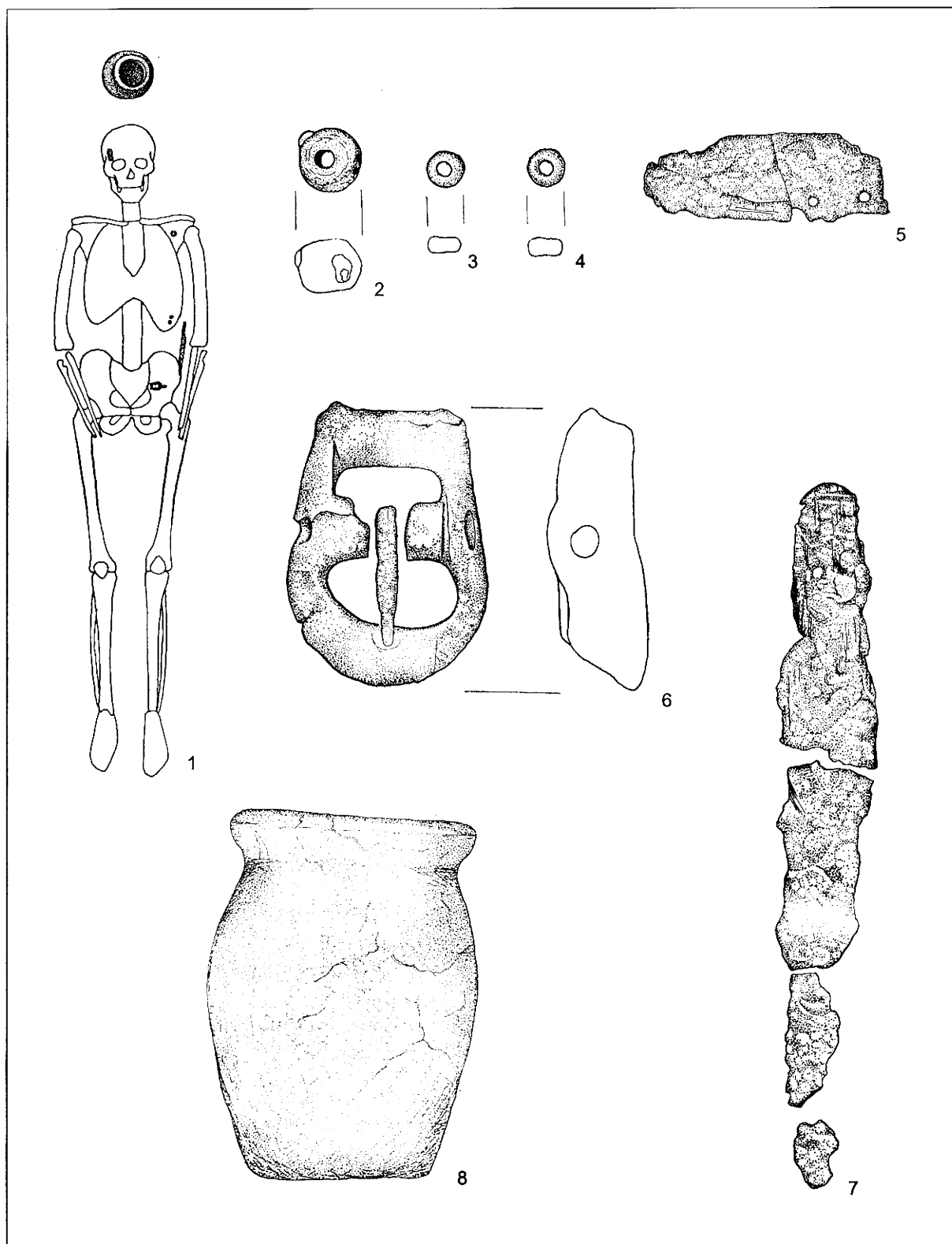
6. kép: Fajsz-Garadomb 1. sír — Abb. 6: Fajsz-Garadomb, Grab 1

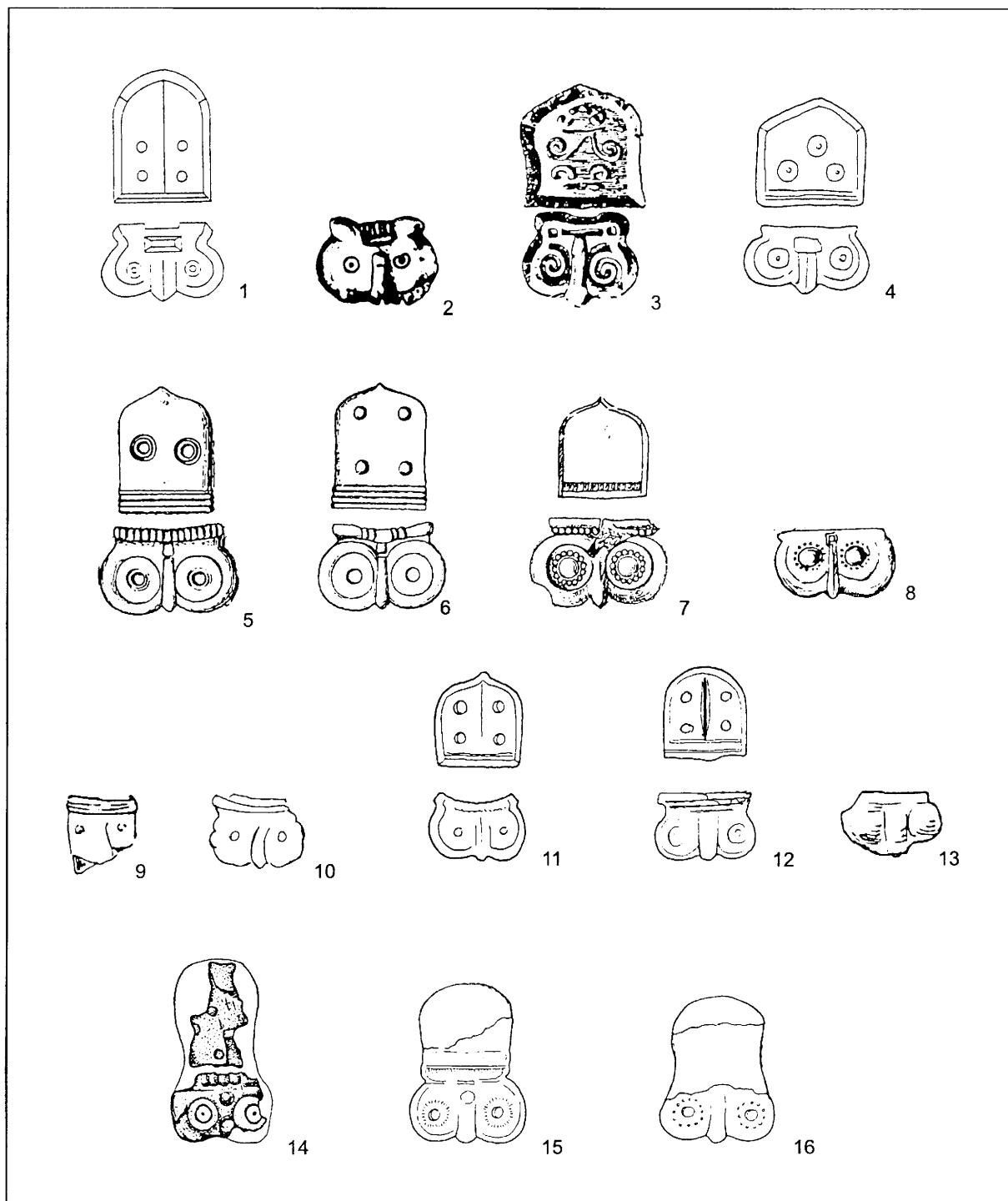
7. kép: 1: Fajsz-Garadomb 2. sír; 2–18: Fajsz-Garadomb 4. sír
Abb. 7: Fajsz-Garadomb. 1: Grab 2; 2–18: Grab 4

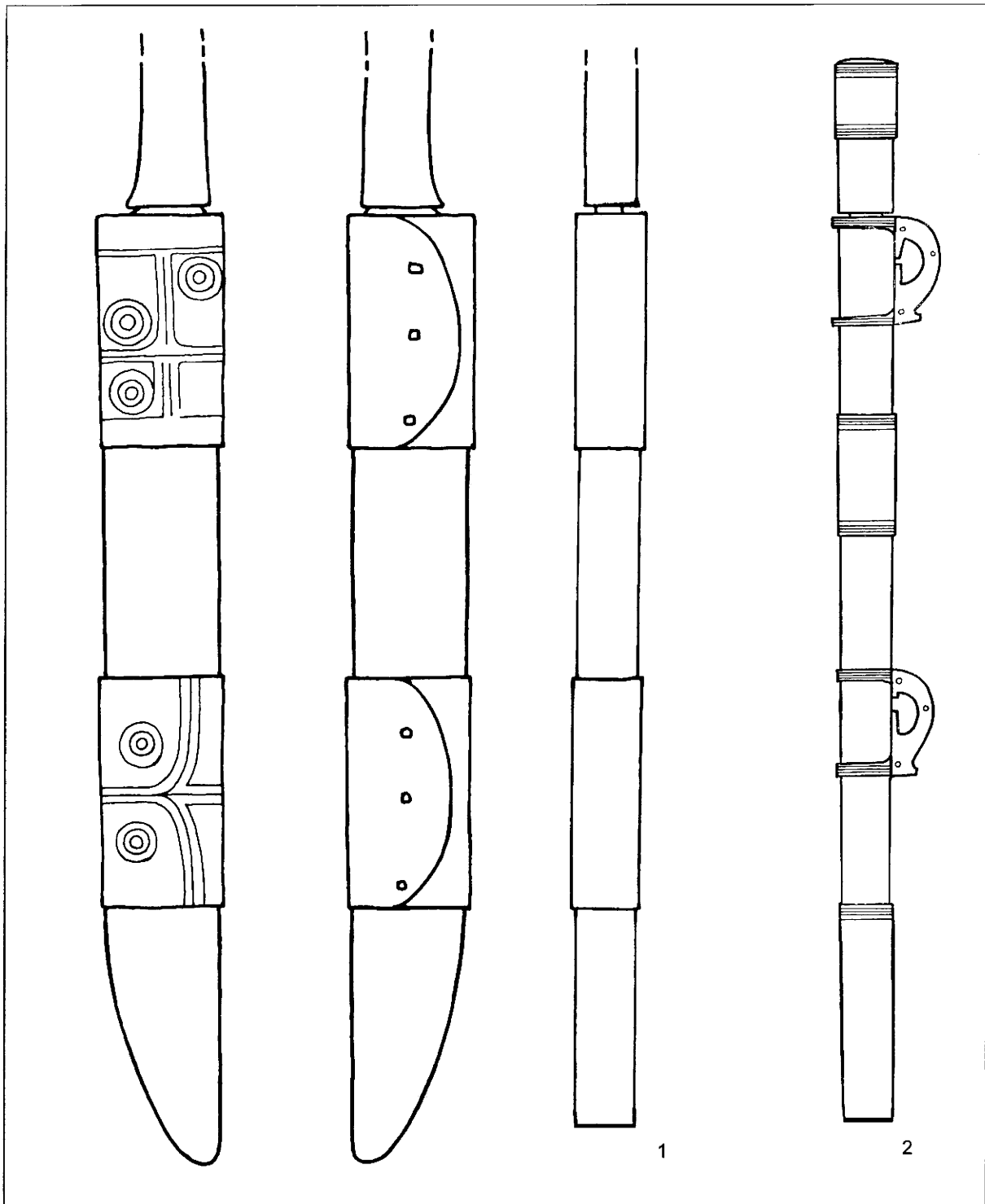
8. kép: Fajsz-Garadomb 4. sír — Abb. 8: Fajsz-Garadomb, Grab 4

9. kép: Fajsz-Garadomb 5. sír — Abb. 9: Fajsz-Garadomb, Grab 5

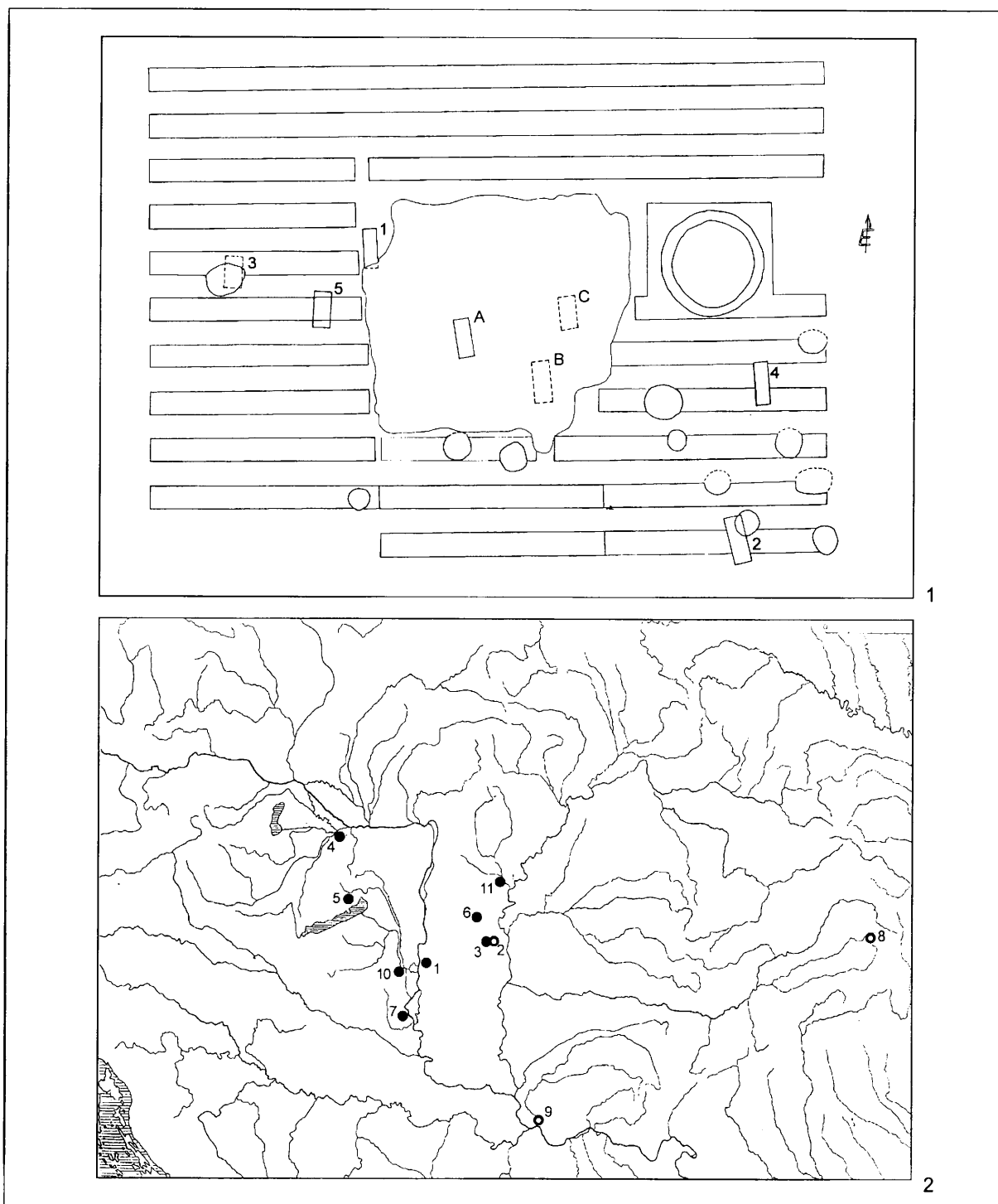

10. kép — Abb. 10: Préselt ezüst álcsatok a Kárpát-medencében. — Gepreßte silberne Pseudoschnallen im Karpatenbecken. 1. Dunapentele; 2. Kéthely-Melegoldal 3. sír; 3. Keszthely-Fenékpuszta II. sír; 4. Pókaszepetk 56. sír; 5–9. Környe 130. 151., 171., 100. sír; 10. Bačko Petrovo Selo 28. sír (Yu); 11. Csákberény-Orondpuszta 61. sír; 12. Szeged környéke; 13. Környe 109. sír; 14. Fajsz-Garadomb 4. sír; 15. Szekszárd-Bogyiszlói u. 603. sír; 16. Szekszárd-Bogyiszlói u. 605. sír

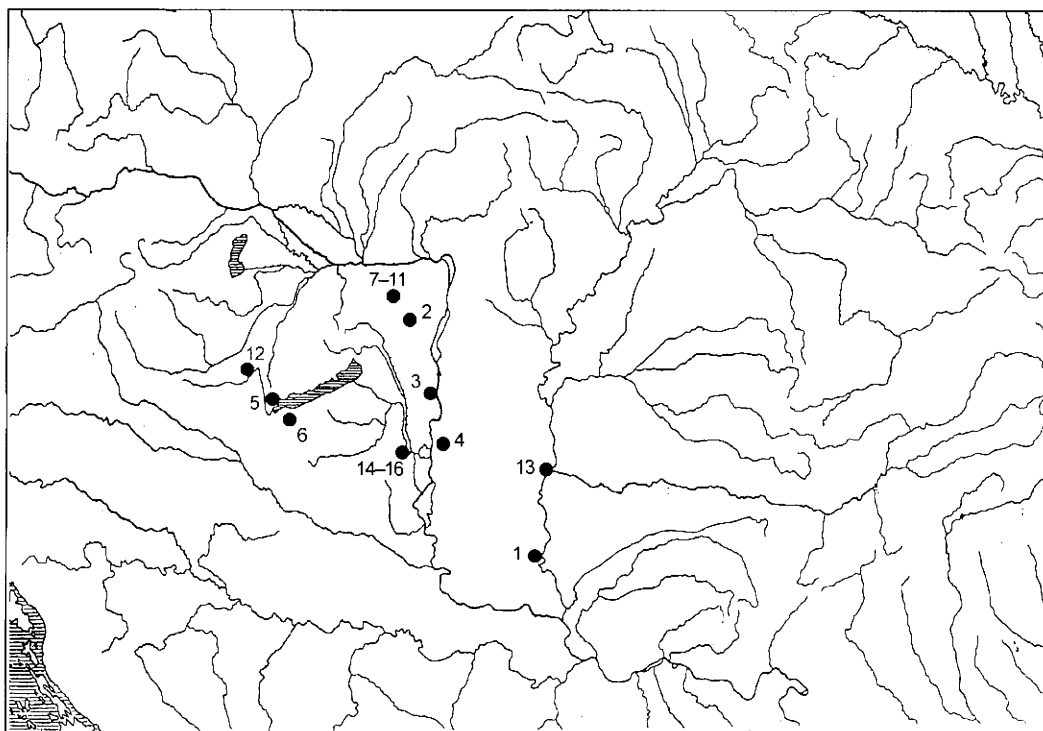

11. kép: 1: Fajsz-Garadomb C sír ezüstszerelékes törének rekonstrukciója; 2: Fajsz-Garadomb C sír ezüstszerelékes kardjának rekonstrukciója

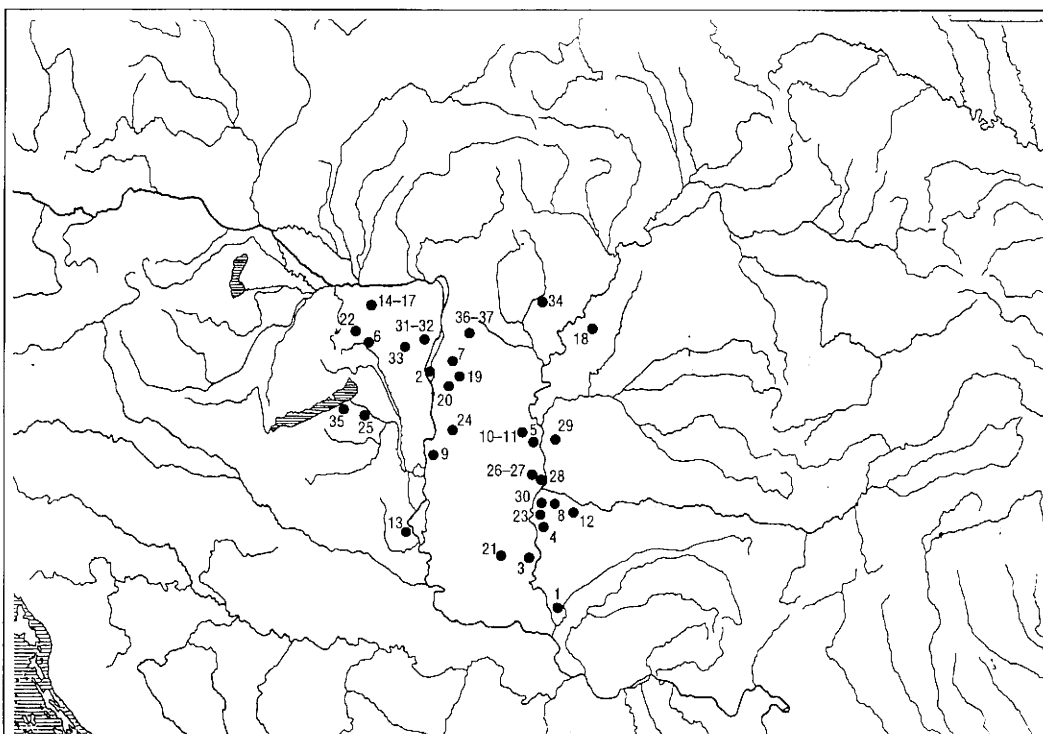
Abb. 11: 1: Die Rekonstruktion des Dolches mit Silberzierden im Grab C von Fajsz-Garadomb; 2: die Rekonstruktion des Schwertes mit Silberzierden im Grab C von Fajsz-Garadomb

12. kép — Abb. 12: 1: Fajsz-Garadomb. A feltárt terület összesítő térképe — Fajsz-Garamdomb. Gesamtplan des freigelegten Areals; 2: Gátér-típusú veretek (●) és préselőminták (○) a Kárpát-medencében — Beschläge (●) und Preßformen (○) vom Gátér-Typ im Karpatenbecken. (1. Fajsz-Garadomb A sír; 2. Gátér 11/a sír; 3. Gátér 212. sír; 4. Győr-Téglavető-dűlő 58. sír; 5. Jutas 102. sír; 6. Kecskemét-Sallai u.; 7. Kölked-Feketekapu-A 276. sír; 8. Korond/Corund/-Firtos (Ro); 9. Pancsova/Pančevo (Yu); 10. Szekszárd-Bogyiszlói u. 94. sír; 11. Zagyvarékas)

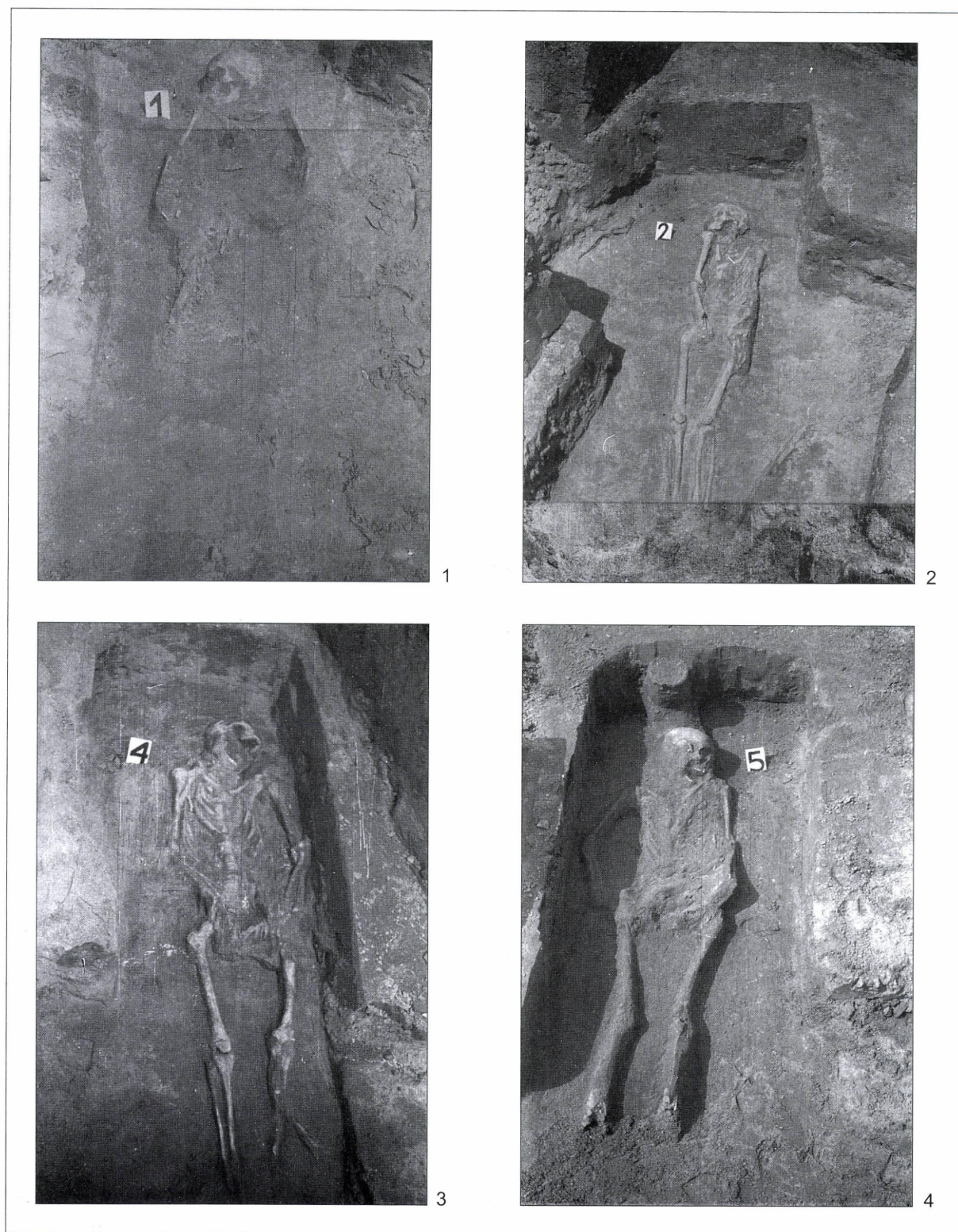
1

2

13. kép — Abb. 13

13. kép — Abb. 13: 1: A préselt, ezüst álcsatok elterjedése a Kárpát-medencében — Die Verbreitung der gepreßten silbernen Pseudoschnallen im Karpatenbecken. (1. Bačko Petrovo Selo 28. sír (Yu); 2. Csákberény-Orondpuszta 61. sír; 3. Dunapentele; 4. Fajsz-Garadomb 4. sír; 5. Keszthely-Fenekpuszta II. sír; 6. Kéthely-Melegoldal 3. sír; 7. Környe 71. sír; 8. Környe 100. sír; 9. Környe 109. sír; 10. Környe 130. sír; 11. Környe 151. sír; 12. Pókaszeptk 56. sír; 13. Szeged környéke; 14. Szekszárd-Bogyiszlói u. 603. sír; 15. Szekszárd-Bogyiszlói u. 605. sír; 16. Szekszárd-Bogyiszlói u. 606. sír);
- 2: Ezüstszerelések, P/D-füles kardok elterjedése a Kárpát-medencében — Die Verbreitung der Schwerter mit Silberzierden und P/D-förmigem Hängeglied im Karpatenbecken. (1. Aradka/Aradac (Yu) 46. sír; 2. Budapest XXI., Csepel-Kavicsbánya; 3. Bačko Petrovo Selo (Yu) 28. sír; 4. Csóka/Čóka (Yu) I. (45.) sír; 5. Csanytelek A sír; 6. Csákberény-Orondpuszta 150. sír; 7. Dabas-Paphegy 1. sír; 8. Deszk-G 8. sír; 9. Fajsz-Garadomb C sír; 10. Gátér 212. sír; 11. Gátér (szórvány); 12. Kiszombor-O 2. sír; 13. Kölked-Feketekapu-A 107. sír; 14. Környe 75. sír; 15. Környe 99. sír; 16. Környe 109. sír; 17. Környe 149. sír; 18. Kunmadaras; 19. Kunpeszér-Felsőpeszéri út; 20. Kunszentmiklós-Bábony 2. sír; 21. Kishegyes/Mali Idoš (Yu) 72. sír; 22. Mór-Akasztódomb 25. sír; 23. Törökkanizsa/Novi Kneževac (Yu); 24. Páhi-Kenyérvárohalom; 25. Szárazd; 26. Szeged-Fehértó-A 16. sír; 27. Szeged-Fehértó-A 34. sír; 28. Szeged-Tápé 11. sír; 29. Szegvár-Sápoldal; 30. Szőreg-A (szórvány); 31. Törökbálint 1. sír; 32. Törökbálint 2. sír; 33. Vértessacs-Pinceharaszt-dűlő; 34. Visznek-Kecskehegy 68. sír; 35. Zamárdi-Réti földek; 36. Zsámbok 1. sír; 37. Zsámbok 2. sír)

14. kép: Fajsz-Garadomb 1–2. és 4–5. sírok
Abb. 14: Fajsz-Garadomb, Gräber 1–2 und 4–5